

Vrijheid en Veiligheid

*De legitimatie van de Wet op de Inlichtingen- en
Veiligheidsdiensten in de Tweede en Eerste Kamer*

VOORWOORD

Deze scriptie is voortgekomen uit een diepe persoonlijke interesse in de mensenrechten en hoe men daar in het verleden en vandaag de dag over nadenkt en discussieert. Na mijn bachelorscriptie over privacy, de private sfeer en dystopische romans – ‘Angst en Democratie; het wederzijds wantrouwen tussen burger en staat’ – was mijn interesse voor dit soort onderwerpen nog meer aangewakkerd. Ik was dan ook heel blij dat ik voor een periode van vijf maanden stage heb kunnen lopen bij Bits of Freedom, een burgerrechtenbeweging die strijdt voor privacy en vrijheid van meningsuiting op het internet. Ik heb daar een onderzoek gedaan dat vergelijkbaar is met het onderzoek dat voor u ligt: een inventarisatie van vrijheidbeperkende wetgeving en de argumentatie en het discours daaromtrent. Scriptie en stageproduct hebben zo elkaar wederzijds beïnvloed en vooruit geholpen.

Ik wil allereerst Willemijn Ruberg bedanken voor de suggestie voor deze stage. De periode bij Bits of Freedom heeft mij ontzettend veel geleerd. Ik wil ook graag de mensen van Bits of Freedom bedanken voor een prettige werkomgeving, gezellige lunches, liters koffie, kilo’s hummus en lekkere Bastognekoeken, maar tevens voor hun behulpzaamheid en voor hun oprechte interesse in mijn onderzoek. Specifiek wil ik graag mijn begeleider daar bedanken, Daphne van der Kroft, voor precies de goede balans tussen sturing en vrijheid. Ook wil ik Edo Haveman bedanken voor het interview dat ik met hem mocht doen waardoor ik meer inzicht kon vergaren in politieke processen in de Tweede en Eerste Kamer.

Dan wil ik graag mijn vader Ron Weerheijm bedanken voor het kritisch proeflezen van mijn stukken en voor lange discussies over discours en *framing*. Daarna wil ik graag mijn vriendje Mark Blankestijn bedanken voor zijn mentale steun, de dagen dat we lekker niet nuttig deden en zijn kritische vragen en opmerkingen. Als laatste – en belangrijkste – wil ik Joris van Eijnatten bedanken voor zijn begeleiding bij mijn stage en mijn scriptie, waarvoor hij tijd maakte ondanks zijn drukke schema. Zijn begeleiding was zeer nuttig en heeft mij echt vooruit geholpen in het zien van het bos door de bomen.

Jeske Weerheijm

Utrecht, 21 juni 2015

Dit werk is gelicenseerd onder een Creative Commons Naamsvermelding-NietCommercieel-GelijkDelen 4.0 Internationaal licentie. Bezoek <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/> om een kopie te zien van de licentie of stuur een brief naar Creative Commons, PO Box 1866, Mountain View, CA 94042, USA.

INHOUDSOPGAVE

voorwoord	3
hoofdstuk 1: inleiding	6
1.1 historisch kader	10
1.1.1 veiligheid	10
1.1.2 vrijheid	12
1.2 theoretisch kader	12
1.2.1 timescapes	12
1.2.2 argumenten	14
1.3 methode	15
1.3.1 bronnen	15
1.3.2 bereik en beperking	16
1.3.3 structuur	16
hoofdstuk 2: de historische golfbeweging	17
2.1 de aanloop	17
2.2 grondwetsherziening van 1983	20
2.2.1 nieuwe elementen	20
2.2.2 overtuiging	21
hoofdstuk 3: de context van kamerdebatten in 2001 en 2002	23
3.1 de politieke context	23
3.2.1 paars ii (1998 – 2002)	23
3.2.2 de rol van de eerste kamer	25
3.2 de bredere context	26
hoofdstuk 4: het debat over de wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten	32
4.1 de spelers in het debat	32
2.3.1 tweede kamer	33
2.3.2 eerste kamer	43
4.2 het debat in de tweede kamer	47
4.3 het debat in de eerste kamer	51
hoofdstuk 5: conclusie en discussie	61
5.1 timescapes	61
5.1.1 technologieën van de verbeelding	61
5.1.2 wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten	62
5.1.3 golfbeweging	62
5.2 verschil Tweede en eerste kamer	63
5.3 argumenten	64
5.3.1 verschillen tussen actoren	65
5.4 conclusie	66
5.5 discussie	67
bijlagen	70
bijlage 1: interview met edo haveman (01-05-2015)	70
bijlage 2: wetsgeschiedenis wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten	73
primaire bronnen	77
bibliografie	79

HOOFDSTUK 1: INLEIDING

Op 7 januari 2015 werd in de binnenstad van Parijs een aanslag gepleegd op het hoofdkwartier van de satirische krant *Charlie Hebdo*. De krant had meerdere malen satirische cartoons geplaatst over onder andere de profeet Mohammed en twee broers besloten de redacteurs hiervoor te bestraffen. Bij de aanslag kwamen twaalf mensen om het leven. In de dagen erna bleef Parijs in de ban van de gebeurtenissen rondom de aanslag. Op 8 januari werd een stille tocht georganiseerd waarbij mensen zich verzamelden om te demonstreren voor hun recht op vrijheid van meningsuiting. Al snel werd de leus van deze bijeenkomst, die over de hele wereld navolging vond, 'Je Suis Charlie'. President Obama van de Verenigde Staten reageerde als volgt op de aanslag: "We grieve with you, we fight alongside you to uphold our values, the values that we share—universal values that bind us together as friends and as allies. (...) And in the streets of Paris, the world has seen once again what terrorists stand for: they have nothing to offer but hatred and suffering. And we stand for freedom and hope and the dignity of all human beings. And that's what the city of Paris represents to the world. And that spirit will endure forever, long after the scourge of terrorism is banished from this world."¹ President Obama benadrukte hier de *universal values* waarvoor gevochten moest worden en benadrukte tevens het belang van vrijheid en hoop tegenover een terroristische dreiging.

In de periode na de aanslag in Parijs werd veel gesproken over het voorkomen van dit soort aanslagen en het verhogen van de veiligheid van burgers die daarvoor nodig zou zijn.² In een online reactie op een stuk hierover op de website van Bits of Freedom, een burgerrechtenbeweging op het gebied van vrijheid op het internet, schreef een zekere Lev: "Vrijheid verdedig je met vrijheid!"³ Een andere reactie van Karin luidde: "Het inperken van

¹ F. Bacardi, 'Barack Obama, Eva Longoria, Marlon Wayans and More Celebs React to Paris Hostage Standoff', *EOnline* (09-01-2015) (<http://uk.eonline.com/news/613011/barack-obama-eva-longoria-marlon-wayans-and-more-celebs-react-to-paris-hostage-standoff>) (geraadpleegd op 26-01-2015).

² D. Meyer, 'EU response to free speech killings? More internet censorship', *Gigaom* (11-01-2015) (<https://gigaom.com/2015/01/11/eu-response-to-free-speech-killings-more-internet-censorship/>) (geraadpleegd op 26-01-2015). ; In een aflevering van EenVandaag, op 8 januari, spreekt een oud-MIVD medewerker over de afweging tussen veiligheid en bijvoorbeeld het recht op privacy. Om meer veiligheid te kunnen garanderen zou er minder rekeningen moeten worden gehouden met privacy. (EenVandaag, 08-01-2015).

³ D. van der Kroft, 'Vrijheid – verdedig je die met meer of minder privacy?', *Bits of Freedom* (<https://www.bof.nl/2015/01/09/vrijheid-verdedig-je-die-met-meer-of-minder-privacy/>) (benaderd op 10-01-2015).

onze vrijheid en het aantasten van onze rechtsstaat, dat is nu precies wat dit soort tuig [terroristen] wil bewerkstelligen.” Daphne van der Kroft, de auteur van het stuk, schreef dat het belangrijk is alle grondrechten tegelijk te verdedigen, in plaats van ieder recht apart. Het was mooi dat demonstranten aandacht vroegen voor het recht op vrijheid van meningsuiting, maar het was volgens haar niet de bedoeling dat andere grondrechten het ‘slachtoffer’ werden van een sterkere nadruk op het recht op vrijheid van meningsuiting. Journalist Quinn Norton beschreef in haar online blog de reactie van premier David Cameron van het Verenigd Koninkrijk in de dagen na de aanslag, waarin Cameron zich afvroeg “Do we want to allow a means of communication between people which... we cannot read?”.⁴ Norton’s antwoord hierop? “Hell yes!”

Sinds 11 september 2001 wegen steeds meer mensen veiligheid af tegen vrijheid: meer veiligheid zou gelijk staan aan minder vrijheid en andersom.⁵ Dit is wat we ook in de reacties op de aanslag op Charlie Hebdo zagen: vooral politici zetten vrijheid en veiligheid tegenover elkaar, terwijl in de geciteerde online reacties op het artikel van Van der Kroft juist werd aangehaald dat vrijheid verdedigd moet worden met vrijheid en niet met meer controle en regelgeving. Zo ook de reactie van *Andrei (@quietobserving)* waarin hij stelde dat “The only people who can hurt our freedoms are our leaders trying to use the attack as an excuse to further military occupation in the Middle East or to expand indiscriminate and uncontrolled electronic surveillance”.⁶ Er wordt meer en meer gebruik gemaakt van een selectief en ongelijk vrijheidsbegrip, terwijl dit volgens politiek wetenschapper Claudia Aradau juist alomvattend en gelijk zou moeten zijn.⁷ Deze mening wordt ondersteund door klassieke vrijheidsfilosofen en de grondwetten van staten.⁸

⁴ Q. Norton, ‘I Don’t Know if Je Suis Charlie: But in Paris, the lines between freedom, anger, and extremism are messier than we can admit’, *Matter* (13-01-2015) (<https://medium.com/matter/i-dont-know-if-je-suis-charlie-c23149eb8f1c>) (geraadpleegd op 26-01-2015).

⁵ E. Conze, *Die Suche nach Sicherheit. Eine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von 1949 bis in die Gegenwart* (München 2009) 18/907.

⁶ L. de Leeuw, ‘#IAmNotCharlie - #JeNeSuisPasCharlie’, *A Second Glance* (08-01-2015) (<https://asecondglance.wordpress.com/2015/01/08/iamnotcharlie-jenesuispascharlie/>) (geraadpleegd op 26-01-2015).

⁷ C. Aradau, ‘Forget Equality? Security and Liberty in the ‘War on Terror’’, *Alternatives: Global, Local, Political* 33-3 (2008) 296.

⁸ *Ibidem.* ; In hoofdstuk 1 van de Nederlandse grondwet is het eerste artikel als volgt: “Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging, politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.”

In dit onderzoek zal gekeken worden naar het selectieve en ongelijke vrijheidsdiscours dat Aradau in de vorige alinea beschreef en het gebruik van dat discours door juist diegenen die in staat zijn daadwerkelijk de vrijheid te beperken: politici die wetgeving kunnen bepalen. Aan het begrip vrijheid wordt invulling gegeven aan de hand van de mensenrechten die in de Nederlandse grondwet, het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) en de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens worden beschreven. De laatste twee verdragen zijn door de Nederlandse staat ondertekend in de periode sinds de Tweede Wereldoorlog en zijn zeer belangrijk aangezien de Nederlandse wet internationale verdragen boven de eigen Grondwet stelt. Het belang van vrijheid wordt in de eerste zin van de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens expliciet gemaakt door te stellen dat “erkenning van de inherente waardigheid en van de gelijke en onvervreembare rechten van alle leden van de mensengemeenschap grondslag is voor de vrijheid, gerechtigheid en vrede in de wereld”.⁹ Om het onderzoek in te kaderen zal gekeken worden naar het debat rondom één specifieke wet die is aangenomen sinds 2001: de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten.

De Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten, die van kracht werd op 7 februari 2002, was sinds 7 februari 1998 in voorbereiding. De reeds bestaande wet werd vernieuwd, omdat hij volgens een uitspraak van de Raad van State in 1994 in strijd was met het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens, specifiek met artikel 8 (het recht op eerbiediging van privéleven, familie- en gezinsleven) en artikel 13 (het recht op een daadwerkelijk rechtsmiddel).¹⁰ De wet voorzag in de oprichting van de Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (AIVD) en Militaire Inlichtingen- en Veiligheidsdienst (MIVD) gecreëerd uit diensten die voorheen bestonden, en in de regeling van het toezicht op deze twee diensten alsmede de bevoegdheden van de diensten om criminaliteit en terrorisme te kunnen bestrijden. Tot die bevoegdheden behoorden: het aftappen, ontvangen, opnemen en af luisteren van elke vorm van gesprek, telecommunicatie of gegevensoverdracht van verdachte personen en niet-verdachte personen.¹¹

‘Hoofdstuk 1 Grondwet (volledige tekst)’, *Parlement en Politiek*

(http://www.parlement.com/id/vhnnmt7jesyv/hoofdstuk_1_grondwet_volledige_tekst) (gebruikt 08-01-2015).

⁹ *Universele Verklaring van de Rechten van de Mens* (New York 1998)

(<http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=dut>) (geraadpleegd 26-01-2015) 1.

¹⁰ B.G.J. de Graaff, E.J. Janse de Jonge, ‘De wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten’, *Nederlands Juristen Blad* 41 (1999) 1925.

¹¹ Vedder, Wees, Van der, Koops, De Hert, *Van Privacyparadijs tot Controlestaat?* 28.

In dit wetsvoorstel was sprake van een afweging tussen aan de ene kant de veiligheid van de samenleving en aan de andere kant vrijheden of grondrechten van individuele burgers. Echter, al tijdens de voorbereidingen van de wet in 1999 schreven historicus Bob de Graaff en jurist Eric Janse de Jonge naar aanleiding van het nieuwe wetsvoorstel dat “op diverse punten (wettelijke grondslag, beroepsmogelijkheid en notificatieplicht) kan worden betwijfeld of het nieuwe voorstel, eenmaal wet geworden, niet weer vatbaar wordt voor kritiek van de rechter op dezelfde gronden [als in 1994]”.¹² In 2007 oordeelden onderzoekers van het Rathenau Instituut inderdaad dat de in het wetsvoorstel beschreven waarborgen niet transparant genoeg waren en niet genoeg werden nageleefd.¹³ Mensen zouden daardoor niet kunnen weten dat zij het onderwerp van een onderzoek waren. Volgens het onderzoek zou alleen het besef steeds vaker onderworpen te kunnen worden aan onderzoek al een bedreiging voor de privacy vormen. Mensen zouden zich laten beïnvloeden door de wetenschap bekeken te worden en zij verliezen daardoor hun vrijheid om ongestoord en onbespied zichzelf te zijn. Het onderzoek liet zien dat waarden als vrijheid en individualiteit daardoor in het geding kwamen. Verder merkte het rapport op dat het debat – zowel in de Kamers als in het publieke domein – over deze wet en een aantal andere vrijheidbeperkende wetten vooral werd gevoerd door juristen.¹⁴ Door het debat nu op historische wijze te analyseren wordt er dus een extra dimensie toegevoegd die eerder niet belicht werd. Voor dit doel is het onderwerp van dit onderzoek de historisch te duiden houding van politici tegenover vrijheid en veiligheid.

De hoofdvraag voor het onderzoek luidt: welke argumenten werden door leden van de Eerste- en Tweede Kamer in Nederland gebruikt in de discussie rondom het instellen van de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten tussen 1998 en 2002? Om deze vraag te kunnen beantwoorden zijn een aantal deelvragen van belang. Hoe hebben politici zich in dit debat laten beïnvloeden door externe invloeden? Wat waren de rollen van de Tweede en Eerste Kamer? Hoe kunnen de argumenten zelf worden geduid? Hoe leggen die argumenten de balans tussen veiligheid en vrijheid? In de geschiedenis van de mensenrechten is een zekere golfbeweging waar te nemen waarbij het zwaartepunt van de balans tussen vrijheid en veiligheid steeds wisselt. Dit onderzoek tracht na te gaan op welk punt van de golfbeweging

¹² De Graaff, Janse de Jonge, ‘De wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten’, 1931.

¹³ Vedder, Wees, Van der, Koops, De Hert, *Van Privacyparadijs tot Controlestaat?* 68.

¹⁴ Vedder, Wees, Van der, Koops, De Hert, 58.

de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten aangenomen werd. Sinds 1993 is in de balans tussen veiligheid en vrijheid immers een kentering geweest waarbij het zwaartepunt steeds meer richting veiligheid is verschoven.¹⁵ De veronderstelling die aan dit onderzoek ten grondslag ligt, is dat bij het aannemen van de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten de nadruk meer lag op veiligheid dan op vrijheid.

1.1 HISTORISCH KADER

1.1.1 VEILIGHEID

De veiligheid die een staat haar burgers biedt, in de vorm van het monopolie op het legitiem gebruiken van geweld, geeft volgens criminoloog David Garland een vertekend beeld van de werkelijkheid.¹⁶ Soevereine staten kunnen niet al het geweld binnen de eigen grenzen voorkomen en kunnen dus ook niet de volkomen veiligheid van haar burgers garanderen. Garland noemt dit de mythe van de veiligheid. Men had in de jaren 60 van de vorige eeuw geen enkele twijfel dat de overheid deze veiligheid kon bieden. Dit vertrouwen is echter steeds meer geërodeerd sinds burgers misdaad als een dagelijkse gebeurtenis zijn gaan beschouwen.¹⁷ Toch bleef de staat beloven dat zij haar burgers veilig kon houden en burgers verwachtten ook niet anders.¹⁸ Garland laat zien dat “[b]y the mid-twentieth century, the state was promising not just to punish legal violations, and quell internal unrest, but actually to govern in ways which would curb or cure the social problem of crime”.¹⁹ De staat beloofde dus misdaad te voorkomen en voor eeuwig te elimineren. Eenzelfde ontwikkeling was te zien tegen het einde van de negentiende- en het begin van de twintigste eeuw: experts in de Verenigde Staten, maar ook in Europa, vonden dat “in a proper modern world, fear and risk should be banned, in contrast to the bad old days”.²⁰ Een van de gevolgen hiervan was dat “risks seemed riskier in a culture that urged that they should be arranged away”.²¹ Hier is dus al een begin te zien van het ‘timescape’ dat Beatrice de Graaf na de aanslagen in 2001

¹⁵ A. Vedder, ‘Niets meer te verbergen en toch bang. 9/11 en de privacy van de doorsnee burger’, *Filosofie en Praktijk* 27-5 (2006) 48.

¹⁶ D. Garland, ‘The limits of the sovereign state; strategies of crime control in contemporary society’, *British Journal of Criminology* 36-4 (1996) 448.

¹⁷ Garland, ‘The limits of the sovereign state’, 447.

¹⁸ B. Böhler, *Crisis in de rechtstaat. Spraakmakende zaken, verborgen processen* (Amsterdam 2004) 13.

¹⁹ Garland, 449.

²⁰ P.N. Stearns, ‘Fear and History’, *Historiein* 8 (2008) 21.

²¹ Stearns, ‘Fear and History’, 22.

beschrijft (zie paragraaf 1.2): veiligheid werd steeds belangrijker en risico moest zoveel mogelijk voorkomen worden.

Een Nederlands voorbeeld van het toenemend belang van veiligheid is het feit dat sinds 2010 er een ministerie van Veiligheid en Justitie bestaat. Zoiets kleins kan al een duidelijke indicator zijn voor het versterkte belang dat aan het idee van veiligheid gehecht wordt. Filosoof Hans Schnitzler stelde dat het “wantrouwen van de burger in het functioneren van de democratische rechtsstaat en zijn instellingen, en de roep om meer daadkracht, (...) direct verantwoordelijk [zijn] voor het onderbrengen van Justitie bij Veiligheid. Dat is immers de suggestie die van de benaming van het nieuwe departement uitgaat: uitvoering van veiligheidsbeleid is richtinggevend, de rechterlijke macht moet hieraan dienstbaar zijn.”²² Bij Nederlands beleid in het verleden werden veiligheid en economisch belang doorgaans zwaarder gewogen dan mensenrechten.²³ Het belang dat aan veiligheid gehecht werd is dus overduidelijk. Stefan Sottiaux geeft aan dat de afweging tussen veiligheid en vrijheid kan doorslaan naar de kant van veiligheid als er een hoger gevoeld risico is.²⁴

Beatrice de Graaf beschreef de historisering van veiligheid als een ontwikkeling van eerst: veiligheid als iets dat in objectieve en statische zin te bepalen was, naar later: veiligheid als een dynamisch, communicatief en intersubjectief proces.²⁵ Zij laat zien dat het veiligheidsdenken sinds 2001 een aantal nieuwe elementen heeft gekregen. Eén element is het grootschalig risicodenken, dat wij al eerder opmerkten. Een ander is het vergaande toepassing van het voorzorgsbeginsel, oftewel het proberen te voorkomen van situaties waarin minder veiligheid te garanderen valt. Een laatste nieuwe element is een visualisering en virtualisering van dreiging.²⁶ Dit laatste is belangrijk omdat hier het belang van bijvoorbeeld de media sterk naar voren komt. Politici staan niet buiten de samenleving en het is dus belangrijk te analyseren welke invloeden zij ondervinden voordat zij een debat in gaan. De toepassing van het voorzorgsbeginsel is te zien in de tendens dat politici zaken willen voorkomen. Preventie werd steeds belangrijker in opsporingsmethoden en parlementaire debatten.

²² H. Schnitzler, ‘Angstpolitiek en de burger als angsthuis’, *Crimelink* 4:2 (2011) 25.

²³ M. Kuitenbrouwer en M. Leenders (ed.), *Geschiedenis van de mensenrechten. Bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering* (Hilversum 1996) 28.

²⁴ Sottiaux, 26.

²⁵ B. de Graaf, ‘De historisering van veiligheid’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125-3 (2012) 306-308.

²⁶ De Graaf, ‘De historisering van veiligheid’, 310-311.

1.1.2 VRIJHEID

Het belangrijkste middel om mensenrechten te garanderen is altijd de grondwet geweest. Historicus Karin van Leeuwen onderzocht in haar cultuurhistorische analyse van grondwetsherzieningen sinds 1945 welke waarde politici nu eigenlijk hechtten aan deze grondwet. Zij onderscheidde drie verschillende houdingen jegens de grondwet die elkaar door de jaren heen afwisselen en soms zelfs met elkaar botsten: de grondwet als strijddocument waarin de macht van de staat wordt beperkt en de rechten van de burger worden gegarandeerd (rond 1848)²⁷, de grondwet als “een plechtige samenvatting der beginselen” en niet zozeer een specifiek juridisch document (jaren 40 en 50 van de twintigste eeuw)²⁸ en de grondwet als normatief document waarin zo min mogelijk wordt vastgelegd, maar die wel wordt gebruikt als juridisch document (jaren 60).²⁹ Deze verschillende interpretaties van de grondwet hadden invloed op hoe de waarde van de mensenrechten in die grondwet werd waargenomen. Deze gevoelde waarde gold niet alleen voor perioden in de tijd, maar kan ook bij politici herkend worden die zich in dezelfde tijd in de politiek begaven. Hieruit blijkt dat de houding niet alleen van belang is voor het beschrijven van een periode, maar ook voor het beschrijven van personen en hun argumenten. Hier zal verder op ingegaan worden in het tweede hoofdstuk van dit onderzoek. De waarde die aan mensenrechten en dus aan vrijheid gehecht werd, is essentieel in het bepalen hoe de balans tussen vrijheid en veiligheid afgewogen werd. De grondwetsherziening van 1983 was een compromis tussen de bovenstaande ideeën over de grondwet en zal mede daarom dienen als vergelijkingsmateriaal voor de Nederlandse situatie van de periode rondom de aanslagen van 11 september 2001.

1.2 THEORETISCH KADER

1.2.1 TIMESCAPES

Het begrip veiligheid is een fysieke staat van de afwezigheid van dreiging, maar is ook een emotionele staat van het gevoel van veiligheid.³⁰ Zoals eerder uiteengezet, werd veiligheid vroeger gezien als een statisch te bepalen goed, terwijl het tegenwoordig veel meer wordt

²⁷ K. van Leeuwen, *Uit het spoor van Thorbecke. Grondwetsherziening en statvernieuwing in naoorlogs Nederland (1945-1983)* (Amsterdam 2013) 29.

²⁸ Van Leeuwen, *Uit het spoor van Thorbecke*, 173.

²⁹ Van Leeuwen, 174.

³⁰ B. de Graaf, ‘Waar zijn wij bang voor? Een religieus-theologische benadering van veiligheid’, Rede ter gelegenheid van de opening van het academisch jaar Protestantse Theologische Universiteit 2014 – 2015 (29 augustus 2014) 6.

gezien als een dynamisch proces. Doordat veiligheid als een proces wordt gezien, kan volgens Beatrice de Graaf het veiligheidsdenken in een bepaalde periode worden onderzocht aan de hand van een 'timescape'. Timescapes zijn een concept van Barbara Adam, een sociologe die zich specialiseert in de invloed van omgevingsfactoren op de risico ervaring van mensen. Een timescape is een beschrijving van "de verschillende wijzen waarop tijdgenoten hun tijd beleven en hun toekomsthorizon ervaren".³¹ Deze timescapes hebben invloed op de omgang met dreiging en risico en veranderen met de jaren. Volgens De Graaf zijn er vijf zaken die samen de timescape van een periode kunnen weergeven: de actoren die veiligheid op de agenda zetten, de *referent subjects* die worden gezien als dreiging, het *referent object* dat bedreigd wordt geacht, de technologieën van de verbeelding en als laatste de modaliteiten van bestuurlijkheid oftewel maatregelen, wetten en beleidsinstrumenten die gericht zijn op het bestrijden van de waargenomen dreiging.³² Voor dit specifieke debat zijn de actoren de politici van de Tweede en Eerste Kamer. Zij zien terrorisme als een dreiging voor de nationale veiligheid en de veiligheid van de burger. De grote invloed van de huidige media – die onderdeel zijn van de technologieën van de verbeelding – zorgt voor een directer gevoel van onveiligheid en zorgt dus voor angst onder de bevolking.³³ Oud-president van de Verenigde Staten Bill Clinton stelde ooit dat "[w]hen people feel uncertain, they'd rather have somebody that's strong and wrong than somebody who's weak and right".³⁴ Dit is waar de modaliteiten van bestuurlijkheid in het spel komen. Burgers zien graag dat er werkelijk iets wordt gedaan aan hun gevoel van onveiligheid en hier reageren politici op. Er worden maatregelen genomen, wetten opgesteld en er wordt nieuw beleid geschreven om de schijnbaar nieuwe situatie aan te kunnen. Eén van deze wetten is de al eerder geïntroduceerde Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten. Een belangrijke opmerking die veiligheidsexpert Bruce Schneier hierbij maakt is dat het voor burgers zichtbaarder is en dus daadkrachtiger lijkt om nieuwe maatregelen aan te nemen, nieuwe wetten te formuleren en nieuwe bevoegdheden te creëren dan om wat al bestaat effectiever in te zetten.³⁵ In het debat kan gekeken worden

³¹ De Graaf, 'De historisering van veiligheid', 309.

³² De Graaf, 'De historisering van veiligheid', 312-313.

³³ De Graaf, 'Waar zijn wij bang voor?', 9.

³⁴ B. Schneier, 'It's smart politics to exaggerate terrorist threats', *CNN* (<http://edition.cnn.com/2013/05/20/opinion/schneier-security-politics/index.html>) (geraadpleegd 03-05-2015).

³⁵ Schneier, 'It's smart politics to exaggerate terrorist threats'.

of dit ook als argument wordt gebruikt door politici of dat dit meer een impliciete invloed heeft op hun handelen.

1.2.2 ARGUMENTEN

In het debat over veiligheid en vrijheid zijn drie patronen te ontwaren: een patroon waarin fundamentele principes centraal staan, een patroon waarin juridische of procedurele zaken de boventoon spelen en een patroon waarin pragmatische zaken centraal staan. Wij zagen in de classificering van Van Leeuwen (zie paragraaf 1.1.2) verschillende houdingen jegens de Grondwet: de Grondwet als respectievelijk een strijddocument, als een plechtige samenvatting der beginselen of als een streng juridisch document. De eerste houding vindt veel overeenstemming met fundamentele argumenten. Deze argumenten kijken naar het grote geheel van de rechten van de burger en focussen niet op specifieke zaken. Dit argumentatiepatroon focust sterker op de vrijheid en de algemene waarden van de rechtsstaat.

De tweede houding ziet de Grondwet als een overzicht van waarden die over de tijd zijn ontwikkeld, maar die niet bindend zijn en dus in meer of mindere mate van toepassing kunnen zijn op een bepaald moment. Deze houding valt samen met de pragmatische argumenten. Dit argumentatiepatroon focust op, en wordt sterk beïnvloed door, externe invloeden zoals de angst van de burger. Bij deze argumenten wordt er gedacht vanuit de toepassing die nodig is in plaats van vanuit het effect dat de toepassing zal veroorzaken op bijvoorbeeld grondrechten. Dit argumentatiepatroon legt de nadruk op de veiligheid.

Als derde en laatste is er de houding die de Grondwet juist wel als een juridisch bindend document ziet. Deze houding stelt ook dat er zo min mogelijk moet worden vastgelegd in de Grondwet om zo de normativiteit van het document vast te kunnen houden. Deze houding valt samen met de procedurele argumenten. De procedurele argumenten zijn in dit onderzoek tweeledig. Aan de ene kant zijn er puur procedurele argumenten die focussen op bijvoorbeeld verschillende amendementen en de formulering daarvan. Aan de andere kant zijn er juridisch-procedurele argumenten die focussen op juridische zaken als de criteria van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens en andere juridische toetsen. Deze argumenten vallen samen onder hetzelfde patroon, omdat beide niet specifiek letten op het grotere geheel en ook niet vanuit de oplossing redeneren. Het belangrijkste binnen dit patroon is dat er op een gedegen manier een afweging wordt gemaakt. Daarmee is het ook

duidelijk dat de nadruk niet ligt op vrijheid of veiligheid, maar juist op het – op een juiste manier – balanceren van de twee.

Het argumentatiepatroon waarin een politicus vervalst kan worden bepaald door te kijken naar woordgebruik, verwijzingen of argumentatiestructuur. Om vervolgens te bepalen hoe de basis van een argument zich verhoudt tot het veiligheidsdenken van de periode van 1998 tot en met 2002 zal worden geanalyseerd wat de overtuigingen waren van de verschillende politici die deelnamen aan het debat rondom de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten en van de partijen voor wie zij het woord voerden. De aanslagen van 11 september 2001 speelden hierin zoals eerder besproken een belangrijke rol. Uiteindelijk zal gewogen worden hoe politici in het debat de balans tussen veiligheid en vrijheid legden.

1.3 METHODE

Dit onderzoek gaat uit van een enge definitie van politiek: politiek omvat alleen de debatten in de Tweede en Eerste Kamer. Dit zorgt ervoor dat de hoeveelheid bronnen overzichtelijk is, maar betekent ook dat een deel van het discours verloren gaat. Juist door de politieke discussie te vergelijken met discussies in de media kan gekeken worden welke invloed de politiek ondervond van bijvoorbeeld de angst en gevoelens van onveiligheid van het publiek. Dit ligt echter niet binnen het praktische bereik van dit onderzoek, maar zou voor volgend onderzoek zeker voor een interessante uitbreiding zorgen.

1.3.1 BRONNEN

In dit onderzoek wordt van een verscheidenheid aan bronnen gebruik gemaakt. Tot de bronnen behoren wetsteksten en verdragen, maar ook bijvoorbeeld de website *Parlement & Politiek*. Deze website is een initiatief van het Parlementair Documentatie Centrum van de Universiteit Leiden en is opgezet om meer inzicht te geven in het politieke bedrijf. De website is vooral gebruikt om de loopbanen van de verschillende politici te kunnen beschrijven. De website heeft tevens gediend als één van de bronnen voor het beschrijven van het kabinet Kok II – ook wel Paars II genoemd – in hoofdstuk 3. Verder zijn de verkiezingsprogramma's van de verkiezingen van 1998 gebruikt om de houding van politieke partijen in dit debat te schetsen. Deze programma's zijn te raadplegen via de website van het Repository Publicaties Nederlandse Politieke Partijen van de Rijksuniversiteit Groningen.

1.3.2 BEREIK EN BEPERKING

Het politieke discours zal dus onderzocht worden aan de hand van de debatten rondom de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten in de Eerste- en Tweede Kamer. Eerder werd al aangekaart dat het politieke discours sinds 2001 er een is geworden waarin afwegingen worden gemaakt tussen vrijheid en veiligheid. Deze conclusie is voor Nederland nog niet getrokken, al zijn er in de inleiding al wel een aantal sterke indicaties naar voren gekomen die aangeven dat voor Nederland een vergelijkbare ontwikkeling zichtbaar zou zijn. Daphne van der Kroft gaf in de introductie van dit onderzoek aan dat de verdediging van specifieke mensenrechten er niet voor moet zorgen dat andere mensenrechten het 'slachtoffer' worden. Als vrijheid en veiligheid inderdaad tegen elkaar afgewogen worden, zou dit ten nadele van een van beide kunnen zijn. Dit zou geen positieve ontwikkeling zijn voor de rechtsstaat in Nederland; veiligheid en vrijheid zouden in elkaars verlengde moeten liggen.

1.3.3 STRUCTUUR

In hoofdstuk 2 zullen het fundamentele perspectief en het juridisch-procedurele perspectief op vrijheid en veiligheid uitgebreider toegelicht worden vanuit het eerder beschreven historisch kader van Van Leeuwen. Het gaat hier dan vooral om de balans tussen veiligheid en vrijheid die politici zien en hoe zij die balans afwegen. In hoofdstuk 3 wordt het macro-niveau voor deze politici geschetst: de context waarbinnen zij opereerden. In wat voor politiek kader bedreven zij politiek en hoe beïnvloedde dit kader hun eigen overtuiging? Er zal dan ook ingegaan worden op de rollen van de Tweede en Eerste Kamer in het aannemen van wetten, de politieke structuur van Nederland en op het belang van internationale verdragen op het gebied van mensenrechten. In hoofdstuk 4 passeren de verschillende politici die deelnamen aan het debat de revue. Tevens biedt dit hoofdstuk een analyse van verkiezingsprogramma's. De analyse van het debat in de Kamers focust op de basis van argumenten, vervolgens op politici en hun overtuiging en uiteindelijk op de verhouding tussen die overtuiging en de gelegde balans tussen veiligheid en vrijheid. De conclusie geeft antwoord op de hoofdvraag en belicht de verschillende deelvragen opnieuw. Het timescape van de jaren 2001 en 2002 wordt geconcretiseerd, het waargenomen verschil tussen de Tweede en Eerste Kamer wordt geschetst en de belangrijkste argumentatiepatronen worden uiteengezet.

HOOFDSTUK 2: DE HISTORISCHE GOLFBEWEGING

Staatsrechtkundige Gert-Jan Leenknecht stelt dat de grondwetsherziening van 1983 een breuk vertegenwoordigde ten opzichte van voorgaande jaren, omdat de grondwet niet langer de constitutionele praktijk weerspiegelde.³⁶ Voorheen werd de grondwet volgens hem gebruikt om de praktijk vast te leggen voor de toekomst. In 1983 werd echter de Europese Unie bijvoorbeeld niet genoemd, terwijl internationale verdragen al sinds het midden van de twintigste eeuw een zeer belangrijke rol speelden in het Nederlandse recht: zij wegen nog steeds zwaarder dan Nederlandse wetten en kunnen zo dus Nederland in haar soevereiniteit beperken.³⁷ Artikel 94 van de huidige grondwet luidt dan ook dat: “[b]innen het Koninkrijk geldende wettelijke voorschriften vinden geen toepassing, indien deze toepassing niet verenigbaar is met een ieder verbindende bepalingen van verdragen en van besluiten van volkenrechtelijke organisaties”.³⁸ Dit houdt in dat een wet, waarover een rechter besluit dat die bijvoorbeeld tegen het, in 1950 ondertekende, Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens ingaat, niet meer van toepassing mag zijn in Nederland. Deze bepaling geeft aan hoe belangrijk de internationale context voor Nederland was, en is, en geeft tevens aan hoe belangrijk de verschillende grondrechten waren in de juridische praktijk in Nederland.

In dit hoofdstuk zal gekeken worden hoe het timescape rondom de grondwetsherziening van 1983 vorm kreeg en wat de resulterende grondwet ons kan vertellen over de overtuiging van politici wat betreft de waarde van grondrechten.

2.1 DE AANLOOP

Zoals wij zagen in paragraaf 1.1.2 nam Karin van Leeuwen in haar cultuurhistorische analyse van grondwetsherzieningen in Nederland drie verschillende houdingen waar in de wijze waarop politici de waarde van de grondwet inschatten. Deze drie houdingen hebben ieder op bepaalde momenten in het verleden de overhand gehad in de politieke context en waren ook bij individuele politici te herkennen. In de negentiende eeuw meende men dat een grondwet de staat moest beteugelen en de grondrechten van burgers moest vastleggen. Deze benadering van de grondwet als een strijddocument, zoals Van Leeuwen dat noemt, was tot

³⁶ Leenknecht, ‘Constitutionalisation of the rechtsstaat principles in the Netherlands’, 21.

³⁷ Leenknecht, 23. ; Van Leeuwen, 59.

³⁸ ‘Grondwet’, *Overheid.nl* (http://wetten.overheid.nl/BWBR0001840/geldigheidsdatum_23-02-2015#Hoofdstuk5_2_Artikel94) (gebruikt op 17-04-2015).

het einde van de negentiende eeuw ook in Nederland waar te nemen. Dit vertegenwoordigde de meer filosofische of fundamentele interpretatie van de grondrechten en legde de nadruk in de balans tussen veiligheid en vrijheid aan de kant van de vrijheid. Vanaf het einde van de negentiende eeuw werd de grondwet, vanwege haar statische karakter, echter steeds meer als een dwangbuis of een grondvorm bestempeld in plaats van een ‘baken voor de toekomst’.³⁹ De maatschappij ontwikkelde zich sneller dan de wetgever kon bijhouden en volgens politici ontstond er steeds meer een kloof tussen het volk en de wet: als het volk de grondwet niet als ‘recht’ zou ervaren zou zij haar waarde verliezen en dus werd het nodig geacht meer op de tijd in te kunnen spelen.⁴⁰ De grondwet werd in de jaren 30 bijvoorbeeld meer gezien als één van de wetten die het constitutioneel recht vorm gaf en zij raakte zo een deel van haar normativiteit kwijt.⁴¹ Dit betekende dat zij meer gezien werd als een document waarin de geschiedenis van het land was vastgelegd aan de hand van wat haar burgers bevochten hadden en niet als een specifiek juridisch document.

Maarten Kuitenbrouwer beschrijft hoe, na de Tweede Wereldoorlog, in Nederland steeds meer aandacht kwam voor de grondrechten van de burgers.⁴² Dit werd echter niet overduidelijk weerspiegeld in een nieuwe grondwet: Van Leeuwen beschrijft dat er zeker meer aandacht was voor de grondrechten, maar dat er in de jaren 40 en 50 geen sprake was van nieuwe waarborgen voor deze grondrechten.⁴³ Het is opvallend dat minister-president Drees in 1950 vooral de nadruk wilde leggen op grotere en kleinere gemeenschappen in plaats van het “negentiende eeuwse individualisme” te veel in de grondwet te laten doorspiegelen.⁴⁴ Het belang van het beschermen van het individu werd wel erkend, maar het belang van de samenleving werd ook zeer sterk gevoeld. Juriste Böhler omschrijft dit als ‘paternalistische politiek’.⁴⁵ De balans tussen veiligheid en vrijheid, die volgens Stefan Sottiaux vergeleken kan worden met de balans tussen de samenleving en het individu, sloeg hier door naar de kant van de veiligheid. Dit werd ook weerspiegeld in het feit dat de inlichtingen- en veiligheidsdiensten vanaf 1949 een steeds hoger jaarlijks budget kregen.⁴⁶ Het feit dat het

³⁹ Van Leeuwen, 22/31.

⁴⁰ Ibidem, 32-33.

⁴¹ Ibidem, 36.

⁴² Kuitenbrouwer, ‘Nederland en de mensenrechten’, 187.

⁴³ Van Leeuwen, 74.

⁴⁴ Ibidem, 68.

⁴⁵ Böhler, 277-279.

⁴⁶ C. Hijzen, ‘Geheim gewroet in het duister? Percepties en maatregelen ten aanzien van veiligheidsdiensten in Nederland, 1918-1989’, Tijdschrift voor Geschiedenis 125-3 (2012) 344-345..

parlement volledig buiten de oprichting van die diensten en de allocatie van fondsen was gehouden, liet zien dat de regering de veiligheid belangrijker achtte dan het betrekken van het volk bij haar beleidsvoering. Pas vanaf 1952 werd er een parlementaire commissie opgericht die de diensten kon controleren – al werd hiermee nog niet heel veel invloed uitgeoefend op de diensten.⁴⁷

Pas vanaf de jaren 60 – en volgens Kuitenbrouwer pas vanaf 1973 – werd er in Nederland consequenter naar de grondrechten van burgers gekeken.⁴⁸ Kuitenbrouwer ondersteunt dit argument onder meer door te wijzen op de ontwikkelende *civil society*. De *civil society* is de tussenlaag die zich bevindt tussen de overheid en de burger.⁴⁹ De *civil society*, zoals Kuitenbrouwer die omschrijft, komt overeen met de privaat-publieke sfeer die Jürgen Habermas in zijn boek *The Structural Transformation of the Public Sphere* beschrijft. Burgers hadden in de negentiende eeuw geen verantwoordelijke functie binnen de staat en werden zo dus als ‘privaat’ gedefinieerd.⁵⁰ De autoriteiten stelden lange tijd dat de private persoon geen reden had zich te mengen in zaken van de staat. Om dit toch te kunnen doen zochten de burgers de privaat-publieke sfeer op; zij publiceerden hun meningen in een krant of tijdschrift of gingen naar een publieke gelegenheid zoals een koffiehuis om met anderen de discussie aan te gaan. Zo kregen de burgers meer zeggenschap over hun leven en konden zij hun vrijheid in eigen handen nemen. Na de Tweede Wereldoorlog bestond de *civil society* vooral uit ‘non-governmental organisations’ (NGO’s). De *civil society* vormt volgens Kuitenbrouwer een van de belangrijkste garanties voor mensenrechten in democratieën.⁵¹ Ook Van Leeuwen laat zien dat in een grondwetsontwerp van de jaren zestig, genaamd de Proeve, de grondrechten voor het eerst in één hoofdstuk vooraan in de grondwet werden geplaatst zoals dat ook in de huidige grondwet het geval is.⁵² Volgens Van Leeuwen bevestigde deze verandering een maatschappelijke trend waarin het individu steeds meer centraal kwam te staan.⁵³ Ook ethicus Anton Vedder bevestigt dat van de jaren 60 tot en met de jaren 80 de privacy van de burger, en dus haar vrijheid ten opzichte van de staat, als zeer belangrijk werd geacht. Dit werd bevestigd in het beleid dat werd gevoerd:

⁴⁷ Hijzen, ‘Geheim gewroet in het duister?’, 345-346.

⁴⁸ Vedder, ‘Niets meer te verbergen en toch bang’, 48. ; Kuitenbrouwer, 188.

⁴⁹ Kuitenbrouwer, 194.

⁵⁰ J. Habermas, *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (Cambridge 1991) 22-30.

⁵¹ Kuitenbrouwer, 18.

⁵² Van Leeuwen, 92.

⁵³ *Ibidem*, 95.

veiligheidsdiensten kregen een aantal bevoegdheden zoals het gebruik van richtmicrofoons niet toegestaan, omdat deze als “te ingrijpend voor de privacy van de burger” werden gezien.⁵⁴ Andere bevoegdheden zoals afluisteren, telefoontaps plaatsen en het gebruik van DNA-materiaal werden aan beperkende voorwaarden onderworpen. Zo moest het onderzoek gericht zijn op een verdacht persoon, moest het om een zeer ernstig misdrijf gaan en moest er aan meerdere bewindspersonen toestemming gevraagd worden. In de periode voorafgaand aan de grondwetsherziening van 1983 sloeg de balans tussen veiligheid en vrijheid dus juist meer door naar de kant van de vrijheid. Dit ondanks het feit dat in de jaren 70 terreur een belangrijk thema op de politieke agenda was. Blijkbaar achtte men de waarde van vrijheid op dat moment hoger dan die van de veiligheid.

2.2 GRONDWETSHERZIENING VAN 1983

Zoals aan het begin van dit hoofdstuk duidelijk werd, vormde de grondwetsherziening van 1983 voor veel mensen een teleurstelling, omdat er maar een beperkt beeld werd gegeven van de juridische praktijk en omdat er volgens sommigen nog niet genoeg normatieve waarde aan de grondwet hing.⁵⁵ Er werd uiteindelijk wel een grotere rechtsbescherming voor burgers bereikt en dit was, ondanks wat Leenknecht eerder stelde, wél een voortzetting van de juridische praktijk van de voorgaande jaren. Juist het ingrijpen van de politiek – in de hoedanigheid van de Tweede Kamer – had bij de herziening gezorgd voor nog meer rechtsbescherming voor de burger in het grondrechtenhoofdstuk door de interpretatieruimte voor de wetgever te verkleinen.⁵⁶ Wederom werd hier dus de vrijheid belangrijker geacht dan de veiligheid.

2.2.1 NIEUWE ELEMENTEN

In de nieuwe grondwet werd, net als in de Proeve van de jaren 60, het eerste hoofdstuk gereserveerd voor de grondrechten van de burger. Stonden de rechten voorheen verspreid door alle hoofdstukken, nu waren zij het eerste dat men zag bij het openslaan. Het eerste artikel sprak van het gelijkheidsbeginsel: “Allen die zich in Nederland bevinden, worden in gelijke gevallen gelijk behandeld. Discriminatie wegens godsdienst, levensovertuiging,

⁵⁴ Vedder, ‘Niets meer te verbergen en toch bang’, 48.

⁵⁵ Van Leeuwen, 157.

⁵⁶ Van Leeuwen, 157.

politieke gezindheid, ras, geslacht of op welke grond dan ook, is niet toegestaan.”⁵⁷ Verder werden er in het hoofdstuk een aantal nieuwe grondrechten toegevoegd, zoals het recht op bescherming van de persoonlijke levenssfeer in artikel 10. Dit recht gold lange tijd als een sociaal grondrecht en werd daarom niet genoemd in eerdere grondwetten. Het werd in 1983 zo belangrijk geacht dat het bij de klassieke grondrechten werd geplaatst.⁵⁸

Van Leeuwen laat zien dat de wetgever met de aanpassingen probeerde in te spelen op de wens van het volk, namelijk om het steeds verder toenemend overheidsingrijpen in het leven van de burger aan banden te leggen.⁵⁹ Ook Böhler bevestigt dat het meest radicaal nieuwe element van de grondwet het nieuwe eerste hoofdstuk was.⁶⁰ In haar opinie was “de kern van 1983” de bescherming van het recht op persoonlijke vrijheid en individuele autonomie.⁶¹ De politieke opinie in deze periode was dat de democratische rechtstaat niet kon functioneren zonder participatie van vrije en mondige burgers. De burger als rechthebbend individu was dan ook een echt nieuw verschijnsel in de Nederlandse grondwet.⁶² Hier werd ook weer duidelijk de nadruk gelegd op de vrijheid in plaats van op de veiligheid, ook al lijkt de wetgever met een in de praktijk toenemend ingrijpen in het leven van de burger toch ook enige waarde te hebben gehecht aan de veiligheid. Juist door het handelen van de volksvertegenwoordiging kan dit ingrijpen aan banden gelegd worden en dat is precies waar de volksvertegenwoordiging in een rechtsstaat voor bedoeld is.

2.2.2 OVERTUIGING

Politici in de Tweede en Eerste Kamer lieten ten tijde van de grondwetsherziening in 1983 de balans liever doorslaan ten gunste van de vrijheid dan van de veiligheid. Zij probeerden, bijvoorbeeld in de Tweede Kamer, het belang van de grondrechten nog groter te maken door amendementen in te brengen die formuleringen in de grondwet minder open lieten voor interpretatie achteraf. Deze uitoefening van de parlementaire controle leek hen blijkbaar van belang om de rechten van de burger te kunnen garanderen.⁶³ Vedder laat ook zien dat het

⁵⁷ ‘Artikel 1, Grondwet’, *Overheid.nl* (http://wetten.overheid.nl/BWBR0001840/geldigheidsdatum_23-02-2015#Hoofdstuk5_2_Artikel94) (gebruikt op 17-04-2015).

⁵⁸ Van Leeuwen, 156.

⁵⁹ Ibidem.

⁶⁰ Böhler, 38.

⁶¹ Ibidem, 39.

⁶² Van Leeuwen, 176.

⁶³ Kuitenbrouwer, 193.

debat rondom wetten in deze jaren zich vaak expliciet richtte op het grote belang van bijvoorbeeld privacy.⁶⁴

In dit hoofdstuk is de golfbeweging die in de inleiding werd genoemd verder beschreven. Het is duidelijk te zien dat deze golfbeweging te maken heeft met de waarde die aan de concepten vrijheid en veiligheid gehangen werd op een bepaald moment in de tijd. Dit zorgt ervoor dat het van belang is het timescape uit de inleiding te beschrijven voor het moment van de debatten die in dit onderzoek worden geanalyseerd om zo de plaats in de beschreven golfbeweging te kunnen bepalen. Dit gebeurt in hoofdstuk 3 door het schetsen van de verschillende contexten waarbinnen politici zich positioneren: media, adviesorganen, politiek en relevante verdragen.

⁶⁴ Vedder, 48.

HOOFDSTUK 3: DE CONTEXT VAN DE KAMERDEBATTEN IN 2001 EN 2002

In dit hoofdstuk worden de invloeden die politici ervaren uiteengezet aan de hand van externe instanties die zij zelf noemen. Allereerst wordt het smalle politieke veld waarin politici zich bevinden geanalyseerd. Dit omvat de directe context van de Tweede en Eerste Kamer en de verhouding met het kabinet. De verhouding tussen de Tweede en Eerste Kamer wanneer er een nieuw wetsvoorstel wordt ingediend is daarbij van belang. Het is hierbij belangrijk op te merken dat sinds 1917 de beide Kamers – formeel gezien – dezelfde rol in de parlementaire controle hebben.⁶⁵ In de praktijk werd de rol van de Eerste Kamer meer een van een *chambre de réflexion* (heroverweging), maar hier wordt later in dit hoofdstuk op terug gekomen. Vervolgens wordt aan de hand van zaken waar politici zelf naar verwezen in het geanalyseerde debat uiteengezet welke invloeden politici ervaren.

3.1 DE POLITIEKE CONTEXT

Voor een politicus is het belangrijk of de partij op het moment van stemmen in de regeringscoalitie zit. Is dit het geval dan is er waarschijnlijk een regeerakkoord waar het wetsvoorstel in past en kan de politicus in kwestie niet zomaar een eigen lijn trekken. Verder maakt het uit, zoals eerder ook al naar voren kwam, of een politicus lid is van de Tweede dan wel de Eerste Kamer. Beide Kamers zijn formeel beide verantwoordelijk voor de parlementaire controle van de overheid, maar in de praktijk vindt het debat toch anders plaats. Deze invloeden worden in de volgende paragrafen uiteen gezet.

3.2.1 PAARS II (1998 – 2002)

Van 3 augustus 1998 tot en met 16 april 2002 is het kabinet-Kok II het heersende kabinet. In het voorgaande kabinet werd voor het eerst een combinatie gemaakt tussen PvdA, VVD en D66 in één kabinet. Dit kabinet werd bekend als het Paarse kabinet. Het tweede kabinet Kok was dan ook het tweede Paarse kabinet.⁶⁶ Deze kabinetten waren de eerste kabinetten sinds 1918 zonder een christen-democratische partij. Tijdens de twee kabinetten-Kok bestond er onder burgers veel vertrouwen in het kabinet en de democratie. Vanaf 2002 begon dit

⁶⁵ J.L.W. Broeksteeg, 'The role and function of the Dutch Eerste Kamer', in: Van der Schyff, G. (ed.), *Constitutionalism in the Netherlands and South Africa: A comparative study* (Nijmegen 2008) 89.

⁶⁶ 'Kabinet-Kok II (1998-2002)', *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vh8lnhronvx4/kabinet_kok_ii_1998_2002) (geraadpleegd 10-05-2015).

vertrouwen snel te dalen, waarna het geleidelijk weer toenam en zich herstelde tot het niveau van de jaren negentig.⁶⁷ De samenstelling van het tweede kabinet-Kok was qua verhoudingen anders dan het eerste. Beide bestonden uit dezelfde partijen maar voor het tweede kabinet was D66 eigenlijk niet nodig voor een meerderheid in de Tweede Kamer. Desondanks werd de partij betrokken bij de formatie. Gezamenlijk hadden de partijen meer dan 60% van de zetels van de Tweede Kamer in bezit. De PvdA bezat er 45, de VVD 38 en D66 14.

Het Nederlandse politieke model van de jaren tachtig en negentig wordt vaak aangeduid als het poldermodel, een model waarin door middel van gedegen overleg uiteindelijk een consensus bereikt wordt.⁶⁸ Er wordt door alle partijen iets ingeleverd om tot een overeenkomst te kunnen komen. Kabinetten die voortkomen uit het formatieproces na de verkiezingen moeten altijd scherp letten op de wensen van de Tweede Kamer. Dit geeft de wetgevende macht een sterke positie ten opzichte van de uitvoerende macht. Het parlement heeft dus een sterke positie en speelt een grote rol in het wetgevingsproces. Bij debatten over wetsvoorstellen is dit ook terug te zien. De eerder besproken *civil society* krijgt zo in Nederland ook een sterke positie, omdat de leden van die *civil society* advies kunnen geven aan de leden van de Tweede Kamer. De *civil society* kan ook wel het maatschappelijk middenveld worden genoemd en is in Nederland sterk gestimuleerd dankzij de verzuiling van het midden van de twintigste eeuw.⁶⁹ De uit het poldermodel resulterende consensusdemocratie kan haar burgers goed representeren, maar is minder goed in staat snel te reageren op maatschappelijke ontwikkelingen.⁷⁰ Al deze zaken zullen naar verwachting meespelen in de argumenten van politici: zij vertegenwoordigen hun achterban en zullen dus ook luisteren naar 'de geluiden van de straat'.⁷¹ Het valt te verwachten dat er verwezen zal worden naar de mening van de burger en het valt tevens te verwachten dat politici daarnaar willen handelen. Deze wens zal waarschijnlijk groter zijn in de Tweede Kamer dan in de Eerste Kamer. De Eerste Kamer is verder verwijderd van het kabinet dan de Tweede Kamer, omdat na de Tweede Kamer-verkiezingen het kabinet gevormd wordt en de verhoudingen in die

⁶⁷ M. Bovens, A. Wille, 'Het onbehagen bij de burger (3) Politiek vertrouwen langs de meetlat', *Socialisme en Democratie* 65-10 (2008) 32.

⁶⁸ R. Aerts, H. de Liagre Böhl, P. de Rooy, H. te Velde, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen/Amsterdam 1999) 341.

⁶⁹ Aerts, De Liagre Böhl, De Rooy, Te Velde, *Land van kleine gebaren*, 342. ; Aerts, R., 'Civil society or democracy? A Dutch paradox', *BMGN* 125:2/3 (2010) 234.

⁷⁰ Aerts, 'Civil society or democracy?', 234.

⁷¹ Bovens, Wille, 'Politiek vertrouwen langs de meetlat', 42. ; Van Leeuwen, 179-180.

Kamer dus overeen komen met de keuze van de burger. De rol van de Eerste Kamer is formeel dezelfde als die van de Tweede Kamer, maar in de praktijk verschillen de twee wel degelijk van elkaar in het wetgevingsproces.

3.2.2 DE ROL VAN DE EERSTE KAMER

Zoals eerder al werd aangegeven, heeft de Eerste Kamer in Nederland sinds 1917 formeel gezien dezelfde verantwoordelijkheid als de Tweede Kamer: beide vormen een middel van parlementaire controle en zijn bedoeld als democratisch middel. De Eerste Kamer wordt echter, anders dan de Tweede Kamer, niet direct door het volk gekozen.⁷² Tevens heeft de Eerste Kamer minder bevoegdheden binnen die rol van parlementaire controle. Hierdoor neemt zij in de praktijk toch een ander karakter aan en heeft zij zich door de jaren heen een andere rol aangemeten. De Eerste Kamer heeft, anders dan de Tweede Kamer, geen recht van initiatief of amendement. Dat betekent dat zij geen nieuwe wetsvoorstellen mag inbrengen of veranderingen aan een wetsvoorstel mag voorstellen. Mochten de leden van de Eerste Kamer écht iets willen veranderen aan een wetsvoorstel dan dient dat door middel van een novelle gedaan te worden. Deze novelle volgt hetzelfde pad als het wetsvoorstel en dient dus eerst door de Tweede Kamer aangenomen te worden alvorens hij bij het wetsvoorstel gevoegd kan worden.⁷³ De mogelijkheid van een novelle bestaat pas sinds 1967 en de mogelijkheid wordt niet vaak gebruikt.

Onofficieel is het de taak van de Eerste Kamer om een voorliggend wetsvoorstel op zijn juridische kwaliteit te testen.⁷⁴ In de Tweede Kamer is de politieke context en de mening van de burger volgens voormalig Tweede Kamer-medewerker Edo Haveman erg belangrijk.⁷⁵ Anno 2015 hangt volgens hem de lengte van een debat in de Tweede Kamer sterk samen met het aantal *tweets* dat er over het wetsvoorstel verschenen is in de periode voorafgaand aan het debat. Het valt dus binnen de verwachting dat de media een grotere rol speelt in de Tweede Kamer. In de Eerste Kamer is het debat over een wetsvoorstel vaak iets grondiger⁷⁶ en meer gericht op de overeenstemming met de grondslagen van de rechtsstaat. Het is volgens staatsrechtkundige Hansko Broeksteeg echter niet onmogelijk dat een wet waar

⁷² J.L.W. Broeksteeg, 'The role and function of the Dutch Eerste Kamer' in: Van der Schyff, G. (ed.), *Constitutionalism in the Netherlands and South Africa: A comparative study* (Nijmegen 2008) 91.

⁷³ Ibidem, 94.

⁷⁴ Ibidem, 95. ; Zie bijlage 1, Interview Edo Haveman.

⁷⁵ Zie het interview met Edo Haveman in de eerste bijlage van dit onderzoek.

⁷⁶ Broeksteeg, 'The role and function of the Dutch Eerste Kamer', 96.

constitutioneel gezien een fout of hiaat in zit door de Eerste Kamer komt. Doordat de Eerste Kamer een wet alleen mag aannemen of afwijzen staat er veel druk op deze Kamer vanuit het kabinet en de Tweede Kamer om de wet aan te nemen.⁷⁷ Broeksteeg laat zien dat de Eerste Kamer bij meerdere gelegenheden is gezwicht voor deze druk en wetten heeft aangenomen die niet altijd van even goede juridische kwaliteit waren.⁷⁸ Zij voldeden dan bijvoorbeeld niet aan alle toetsingscriteria van de Grondwet of het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens. Voor het debat over de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten is het van belang te kijken hoe het verschil tussen de twee Kamers zich in de praktijk uitspeelt. Er zou een verschil in argumentatiepatronen te zien moeten zijn, waarbij de fundamentele en juridische argumenten veel belangrijker zijn in de Eerste Kamer. Verder is het belangrijk om te analyseren of er bij deze wet – volgens de leden van de Eerste Kamer – sprake is van constitutionele fouten in de wet. Als dit het geval is, zou men verwachten dat er tegen de wet gestemd zou worden. Wanneer partijen twijfel uiten over de constitutionele juistheid van het voorstel, maar vervolgens toch vóór het wetsvoorstel stemmen, zijn er blijkbaar andere zaken belangrijker of wordt er een druk gevoeld vanuit kabinet en Tweede Kamer, zoals Broeksteeg aangaf.

3.2 DE BREDERE CONTEXT

Deze paragraaf omvat een inventarisatie van de invloeden die door politici zelf werden genoemd in dit specifieke debat. Zo werd door sommigen bijvoorbeeld verwezen naar specifieke krantenartikelen of onderzoeken van wetenschappelijke instituten. Tevens werd regelmatig jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens aangehaald om een punt te maken wat betreft de legitimiteit van het voorliggende wetsvoorstel. Om dit soort argumenten op een juiste manier te kunnen beoordelen, zal in deze paragraaf voor de invloed van media, externe organen en (internationale) verdragen gespecificeerd worden waar zij uit kunnen bestaan en hoe zij hun invloed uitoefenen.

Media

Wetenschappers en politici zijn het er in principe over eens dat de politiek boven maatschappelijke belangen, spanningen en tegenstellingen moet staan. Zij moeten deze

⁷⁷ Ibidem, 97.

⁷⁸ Ibidem.

zaken juist proberen te overstijgen en er niet door meegevoerd worden.⁷⁹ Maar, zoals al eerder werd gesteld, politici zijn mensen die niet in een sociaal vacuüm leven. Zij lezen de krant en kijken het journaal en worden – net als andere mensen – beïnvloed door wat zij lezen en zien. Media valt onder technologieën van de verbeelding: wat men ziet in de media beïnvloedt meningen en houdingen en kan bijvoorbeeld voor terrorisme sterk de angst stimuleren.⁸⁰ Zo is het bijvoorbeeld “generally acknowledged that the depiction of terrorist violence in the media increases fear and concern for terrorist risks which in turn fosters the public’s willingness to sacrifice civil liberties for the sake of security”.⁸¹ Het is dan ook belangrijk te beoordelen hoe politici de media precies gebruiken in hun argumenten en of zij hierin blijken geven van een juist wel of een juist niet meegaan met de angst van de bevolking die hierin geuit kan worden. Formeel gezien dient de politiek niet een ‘emotiecultuur’ te worden. Mensen verwachten van politici dat zij het hoofd koel houden.⁸²

Externe organen

De externe organen die in dit specifieke debat genoemd worden door politici zijn de volgende: de Raad van State, het Parlementaire Assemblee van de Raad van Europa, het Clingendael Instituut, de Nationale Ombudsman, Amnesty International en Europese Registratiekamer. Hierin valt onderscheid te maken tussen onafhankelijke adviseurs (Raad van State, Clingendael Instituut, Nationale Ombudsman), leden van de *civil society* (Amnesty International) en politieke organen (Parlementaire Assemblee) en toezichthouders (Europese Registratiekamer). Al deze instanties zijn onafhankelijk van de overheid, maar sommigen, zoals toezichthouders, zijn wel aangewezen door de overheid en hebben een zeer specifieke taak zoals toezien op de wet- en regelgeving in Nederland of in Europa.

Onafhankelijke adviseurs van de overheid kunnen uit eigen initiatief of naar aanleiding van een specifieke vraag of klacht over of vanuit de overheid een advies uitbrengen.⁸³ Zo is de overheid verplicht de Raad van State om advies te vragen bij ieder nieuw wetsvoorstel. Het belang van dat advies voor een debat kan gepeild worden door te inventariseren hoe vaak

⁷⁹ R. Aerts, ‘Emotie in de politiek. Over politieke stijlen in Nederland sinds 1848’, in: Baalen, C.C. van, W. Breedveld, J.W.I. Brouwer, P.G.T.W. van Griensven, J.J.M. Ramakers, W.P. Secker (ed.) *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2003: Emotie in de Politiek* (Nijmegen/Den Haag 2003) 13.

⁸⁰ J. Bourke, J., *Fear: a Cultural History* (Londen 2005) 371. ; Sottiaux, 74-75 / 119.

⁸¹ Sottiaux, 119.

⁸² Aerts, ‘Emotie in de politiek’, 22.

⁸³ ‘Doel’, *Raad van State* (<https://www.raadvanstate.nl/over-de-raad-van-state/doel.html>) (geraadpleegd 10-05-2015).

naar zo'n advies verwezen wordt. Vooral in de Eerste Kamer wordt veel waarde gehecht aan dit advies.⁸⁴ Het Clingendael Instituut doet onderzoek naar zaken op het gebied van internationale betrekkingen en rapporteert hierover ten behoeve van onder andere politici. Zij zijn dan ook niet alleen een adviesorgaan voor de overheid, maar ook voor het leger, voor onderdelen van de *civil society* en voor de private sector.⁸⁵

De *civil society* is onafhankelijk van zowel de overheid, de privésfeer en het bedrijfsleven en is dus niet gericht op winst maken, maar juist op het behoud van de autonomie van de burger.⁸⁶ De *civil society* is dan misschien ook wel een van de belangrijkste garanties voor de mensenrechten in democratieën. Dat bijvoorbeeld Amnesty International – een belangrijke verdediger van mensenrechten – in dit specifieke debat genoemd is, geeft aan dat er belang wordt gehecht aan de invloed van die *civil society*.

Toezichthouders worden ingesteld voor de controle op de uitvoering van één specifiek soort wetten en/of regels. De Europese Registratiekamer is het Europese equivalent van het College Bescherming Persoonsgegevens dat in 2001 in Nederland is opgericht met betrekking tot de Wet Bescherming Persoonsgegevens van datzelfde jaar.⁸⁷ Deze wet beoogde de burger meer controle te geven over haar eigen persoonsgegevens door gebruik van die gegevens te beperken tot specifieke doelen en door de burger informatie te verstrekken over dat gebruik. Voorheen heette dit orgaan in Nederland ook de Registratiekamer. Dat politici dit orgaan in het debat over de Wet op Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten noemen zou erop kunnen duiden dat zij zich bewust zijn van een zekere wrijving tussen veiligheid en de privacy van burgers, oftewel hun vrijheid in de persoonlijke levenssfeer.

Grondwet en Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens

Het balanceren van veiligheid en vrijheid aan twee kanten van dezelfde schaal kan gevaren opleveren voor zowel het één als het ander. Geen van de twee zaken is belangrijker dan de ander en juist daarom is het vinden van de juiste balans zo belangrijk.⁸⁸ In het kader van zowel het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens als de Nederlandse Grondwet is beperking van vrijheid niet onmogelijk – vrijheid is geen absoluut recht. Er dient een juiste

⁸⁴ Zie bijlage 1: Interview met Edo Haveman, voormalig kamermedewerker voor D66.

⁸⁵ 'Organisatie', *Het Clingendael Instituut voor Internationale Betrekkingen* (<http://www.clingendael.nl/page/organisatie?lang=nl>) (geraadpleegd 10-05-2015).

⁸⁶ Kuitenbrouwer, 'Inleiding', in: Kuitenbrouwer, M. en M. Leenders (ed.), *Geschiedenis van de mensenrechten. Bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering* (Hilversum 1996) 18.

⁸⁷ Vedder, 52.

⁸⁸ Sottiaux, 8.

balans gevonden te worden tussen de individuele vrijheden en de nationale belangen.⁸⁹ Op deze manier kan beter gereageerd worden op veranderende omstandigheden zoals terrorisme of het belang van internet binnen samenlevingen.⁹⁰ Er wordt van overheden dan ook verlangd dat zij een “proper balance between the defence of the institutions of democracy in the common interest and the protection of individual rights” vinden.⁹¹ Het specifiek noemen van deze balans die moet worden gevonden kan aangeven dat politici zich goed bewust zijn van de juridische eisen die aan wetten worden gesteld. Zoals in hoofdstuk 2 ook al te zien was, zijn veel Kamerleden opgeleid als jurist: zij zullen zich zeker bewust geweest zijn van de formele vereisten en zullen dit hoogstwaarschijnlijk ook in hun argumenten naar voren laten komen.

Het begrip ‘common interest’ uit de vorige paragraaf is echter nog steeds een vrij abstract begrip. Hoe definieert men het nationale belang of de nationale veiligheid? In het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens wordt duidelijk dat sprake is van bedreiging van de nationale veiligheid wanneer de gehele bevolking de gevolgen van de dreiging zal ondervinden en de dreiging een gevaar vormt voor het georganiseerde leven van de gemeenschap.⁹² Een dreiging kan dan gedefinieerd worden als een handeling die op de een of andere manier tegen de wet ingaat: een misdaad dus. Wanneer op terrorisme gefocust wordt, kan gesteld worden dat de dreiging bestaat uit een misdaad die draait om het toepassen van geweld om een boodschap over te brengen, een boodschap die bedoeld is om angst op te wekken.⁹³ In het Nederlands Wetboek van Strafrecht wordt terrorisme als volgt gedefinieerd: “[...] het oogmerk om de bevolking of een deel der bevolking van een land ernstige vrees aan te jagen, dan wel een overheid of internationale organisatie wederrechtelijk te dwingen iets te doen, niet te doen of te dulden, dan wel de fundamentele politieke, constitutionele, economische of sociale structuren van een land of een internationale organisatie ernstig te ontwrichten of te vernietigen”.⁹⁴ In de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten worden de begrippen ‘het belang van de staat’ en

⁸⁹ Ibidem, 42.

⁹⁰ Ibidem, 39-40.

⁹¹ Ibidem, 261.

⁹² Ibidem, 51.

⁹³ Ibidem, 67/74. ; J. Bourke, *Fear: a Cultural History* (Londen 2005) 385. ; H.J. Steiner, Alston, P., Goodman, R., *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals text and materials* (Oxford 2008) 379.

⁹⁴ ‘Artikel 83a’, *Eerste boek van het Wetboek van Strafrecht*, (http://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/EersteBoek/TitellX/Artikel83a/geldigheidsdatum_08-01-2015) (geraadpleegd 08-01-2015).

‘nationale veiligheid’ opnieuw gedefinieerd en in het debat valt te merken dat het voor politici erg belangrijk is dit goed te doen. Bij een te brede of te vage omschrijving kunnen er zaken misgaan of mensen kunnen onterecht benadeeld worden.

De Nederlandse overheid moet volgens de criteria van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (EVRM) voldoen aan een aantal eisen wil zij vrijheidsrechten legitiem kunnen beperken. Deze zijn: doelmatigheid, proportionaliteit en subsidiariteit.⁹⁵ Om een vrijheid beperkende wet aan te kunnen nemen moet dus achtereenvolgens bewezen worden dat de wet daadwerkelijk bewerkstelligt wat hij beoogt te doen, dat de ingreep in verhouding staat tot het succes ervan – als de ingreep bijvoorbeeld van invloed is op heel veel burgers, moet het succes ook heel veel burgers betreffen – en dat het doel niet bereikt kan worden met minder ingrijpende middelen. Bij doelmatigheid wordt ook de vraag beantwoord of de ingreep echt noodzakelijk is, of dat er misschien al andere ingrepen bestaan die het beoogde doel ook kunnen bereiken.

Het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens wordt de laatste jaren nog wel eens gezien als een obstakel in de strijd tegen terrorisme.⁹⁶ Volgens sommige politici in Nederland en bijvoorbeeld het Verenigd Koninkrijk ligt er te veel macht bij het Hof voor de Rechten van de Mens. Zij kunnen naar hun mening niet meer adequaat reageren op de dreigingen die zij ervaren binnen hun eigen grenzen door de hogere rechtswaarde van het Verdrag. Het is dus niet alleen van belang om in het debat dat in het volgende hoofdstuk wordt geanalyseerd te bekijken óf er naar het Verdrag wordt verwezen, maar ook hóé er wordt verwezen: sommige politici hebben blijkbaar een meer negatieve houding tegenover het – door hen ervaren – restrictieve karakter van het Verdrag.

Sommige politici verwezen in dit specifieke debat ook naar de onderzoeksresultaten van de commissie-Van Traa. Dit is geen extern orgaan, omdat de commissie een parlementaire enquêtecommissie was. Het rapport van de commissie bevat vooral aanbevelingen over het vergroten van de inzichtelijkheid en de normering van opsporingsmethoden, maar is “feitelijk – samen met de publieke en politieke aandacht voor de georganiseerde criminaliteit – de aanleiding geweest voor het invoeren van een aantal

⁹⁵ Böhler, 152-153. ; A. Vedder, L. Wees, B.J. van der, Koops, P. de Hert, *Van Privacyparadijs tot Controlestaat? Misdaad en terreurbestrijding in Nederland aan het begin van de 21^e eeuw* (Den Haag 2007) 64.

⁹⁶ C.M. Zoethout, ‘The tension between controlling the state and steering society or constitutionalism versus democracy’ in: Van der Schyff, G. (ed.), *Constitutionalism in the Netherlands and South Africa: A comparative study* (Nijmegen 2008) 195. ; Van Leeuwen, ‘Uit het spoor van Thorbecke’, 180.

nieuwe en ingrijpende bevoegdheden” in 2000.⁹⁷ De belangrijkste conclusie van de commissie was dat er veel in de opsporingspraktijk gebeurde dat nog niet vastgelegd was in de wet. Dit betekende dat de praktijk niet gecontroleerd kon worden. Het advies was dan ook meer bevoegdheden in de wet vast te leggen om zo de controle op vooral de politie, maar ook de inlichtingen- en veiligheidsdiensten, te kunnen verbeteren. Op die manier zouden de constitutionele gronden van die diensten worden versterkt. Het instellen van een enquêtemissie is een voorrecht van de Tweede Kamer en het is interessant om te bekijken of de Eerste Kamer hier ook naar verwijst. Als het instrument alleen ingezet kan worden door de Tweede Kamer, wordt het misschien ook alleen geraadpleegd door de Tweede Kamer.

In dit hoofdstuk is gepoogd uiteen te zetten door welke zaken politici worden beïnvloed bij het vormen van hun argumenten. Zo is kort uiteengezet welke (academische) achtergrond politici hadden en is geanalyseerd welke externe invloeden zij zelf noemden in hun argumentatie. Het blijkt dat veel politici, zeker in de Eerste Kamer, een juridische opleiding hebben genoten. Bij hen valt te verwachten dat zij argumenten zullen gebruiken die duidelijk maken dat zij het wetsvoorstel aan juridische toetsen hebben onderworpen. Dit zijn de toetsen die bij de paragraaf over het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens zijn genoemd, namelijk die van doelmatigheid, proportionaliteit en subsidiariteit. Er is tevens geconstateerd dat er een zeker verschil zit in het soort argumenten dat gebruikt zal worden in de Tweede en Eerste Kamer. De Tweede Kamer wordt direct gekozen en zal dus meer inspelen op de publieke opinie: de Eerste Kamer wordt niet direct gekozen en houdt zich meer bezig met de constitutionele juistheid van een wetsvoorstel. In hoofdstuk 4 zal geanalyseerd worden of dit daadwerkelijk terug te zien is in de gebruikte argumenten.

⁹⁷ Vedder, ‘Niets meer te verbergen en toch bang’, 50.

HOOFDSTUK 4: HET DEBAT OVER DE WET OP DE INLICHTINGEN- EN VEILIGHEIDSDIENSTEN

In dit hoofdstuk zal het debat over de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten nader geanalyseerd worden aan de hand van de externe invloeden die in de vorige twee hoofdstukken geschetst zijn: de historische golfbeweging in de houding jegens de mensenrechten en de context waarin politici zich positioneren. Allereerst zullen de politici geïntroduceerd worden. Dit gebeurt in de volgorde waarin zij in het debat aan het woord waren. Daarbij wordt tevens de achtergrond van de politieke partij waarvoor zij het woord voerden geschetst. Dit is gebaseerd op de verkiezingsprogramma's voor de verkiezingen van 1998.

4.1 DE SPELERS IN HET DEBAT

In hoofdstuk 2 is gekeken naar de overtuiging van politici ten aanzien van vrijheid en veiligheid in het verleden en de golfbeweging die daarin waar te nemen was. Die golfbeweging was te zien aan het feit dat afwisselend ofwel veiligheid, ofwel vrijheid meer gewicht leek te hebben voor politici. In deze paragraaf zullen de politici die in 2001 en 2002 deelnamen aan het debat rondom de Wet op Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten voorgesteld worden en wordt de achtergrond geschetst van waaruit zij hun argumenten gevormd hebben. Het is hierbij belangrijk om in te schatten welk type argument politici belangrijk vonden en waar zij zelf nadruk op wilden leggen: veiligheid of vrijheid of de verhouding tussen die twee. Door ook de politieke partijen waartoe zij behoorden, te belichten kan de houding van politici en de achtergrond van hun argumentatie in kaart worden gebracht. Het is van belang te weten dat politici zich voor ieder debat als woordvoerder namens hun partij moeten inschrijven.⁹⁸ Schrijft een partij zich niet in voor een debat, dan kan zij ook geen pleidooi houden over het wetsvoorstel en mag zij niet interrumperen wanneer de minister of een andere woordvoerder aan het spreken is.

⁹⁸ Zie bijlage 1: Interview met Edo Haveman, voormalig kamermedewerker voor D66.

2.3.1 TWEEDE KAMER

Olga Scheltema de Nie (D66)

Een juriste van origine, gespecialiseerd op het gebied van Nederlands recht, en lid van de Tweede Kamer voor D66 in de periode van 1989 tot en met 2002.⁹⁹ Zij was korte tijd plaatsvervangend partijvoorzitter van de D66 geweest, voordat zij in de Tweede Kamer plaatsnam. Als Kamerlid waren haar interessegebieden bestuur en democratie en het politie- en ambtenarenbeleid in Nederland. Het is daarmee goed te verklaren dat zij zich halverwege 2001 had ingeschreven als woordvoerder voor D66 bij het debat omtrent de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten.

In het programma van D66 van 1998 was een hoofdstuk over veiligheid opgenomen. In dit hoofdstuk werd voorop gezet dat opsporingsinstanties voldoende bevoegdheden moesten hebben, maar dat hun bedrijfsvoering door de rechter getoetst moest kunnen worden.¹⁰⁰ Tevens wilde de partij invoeren dat rechters wetten aan de Grondwet zouden mogen toetsen.¹⁰¹ Het belang van een aantal grondrechten werd in dit programma duidelijk gemaakt doordat in het eerste hoofdstuk meteen bijvoorbeeld privacy en vrijheid van meningsuiting werden benadrukt.¹⁰² Het hoofdstuk over veiligheid vormde pas het vijftiende hoofdstuk van het programma. Het is opvallend dat D66 alleen in het hoofdstuk over buitenlands beleid de rechten van de mens in het algemeen beschreef. Zij schreven hier dat de universele rechten van de mens altijd en overal moesten gelden en dat deze niet afhankelijk gemaakt konden worden van “cultuurgebonden interpretaties” die autoriteiten aan deze rechten gaven.¹⁰³ D66 benadrukte het belang van de *civil society*, maar deed dit wederom alleen in een internationale context.¹⁰⁴ Zij gaven het belang van de organisaties in het maatschappelijk middenveld in het bevorderen van democratisering aan, maar betrokken dit niet op de situatie in Nederland. Het valt binnen de verwachting dat D66 zich bewust was van de gevaren die schuilen in de afweging tussen veiligheid en vrijheid en dat zij dit ook in het geanalyseerde debat zullen hebben laten merken. Het woord veiligheid kwam vaker voor dan wij bij het CDA zullen zien (61 keer), maar het benadrukken van een aantal waarborgen,

⁹⁹ ‘Mr. O. (Olga) Scheltema-de Nie’, *Parlement & Politiek*

(http://www.parlement.com/id/vg09llqm74do/o_olga_scheltema_de_nie) (geraadpleegd 03-05-2015).

¹⁰⁰ ‘Bewogen in beweging’, *D66* (1998) 67.

¹⁰¹ *Ibidem*, 68.

¹⁰² *Ibidem*, 8.

¹⁰³ *Ibidem*, 74.

¹⁰⁴ *Ibidem*, 77.

zoals de rechterlijke toets, steunt de verwachting dat D66 vooral zal benadrukken een gedegen afweging te willen maken in plaats van één van de twee concepten te benadrukken.

Als jurist zal mevrouw Scheltema-de Nie goed op de hoogte zijn geweest van de formele eisen in de wet die gesteld zijn aan het inperken van grondrechten. Dit zal waarschijnlijk ook terug te zien zijn in de debatten die zij voerde. Zij zal voornamelijk procedurele argumentatiepatronen gebruiken.

André Rouvoet (ChristenUnie)

Opgeleid als jurist met als specialisatie Nederlands recht. Lid van de Tweede Kamer, eerst voor de Reformatorische Politieke Federatie (RPF) en vervolgens voor de ChristenUnie van 1994 tot en met 2007.¹⁰⁵ Na zijn tijd in de Tweede Kamer is hij minister voor Jeugd en Gezin en voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap geweest. Hij speelde in 2005 een grote rol in de campagne tegen het referendum omtrent de Europese Grondwet.

De ChristenUnie-fractie werd in het jaar 2000 gevormd uit de fracties van het Gereformeerd Politiek Verbond en de Reformatorische Politieke Federatie. Om de overtuiging van de partij toch uiteen te kunnen zetten zijn de verkiezingsprogramma's van de GPV en de RPF geanalyseerd. Er waren geen significante verschillen tussen de programma's te onderscheiden behalve het feit dat de RPF veel meer nadruk legde op vrijheidsrechten op onder andere onderwijs, godsdienst en meningsuiting. Veiligheid was bij beide partijen ongeveer evenveel van belang. Net als we bij GroenLinks zullen zien, stelden de GPV en de RPF de vraag wat nu eigenlijk de fundamenten waren die ten grondslag lagen aan politieke uitingen.¹⁰⁶ Hieruit volgt de verwachting dat ook de ChristenUnie vooral zal hebben gefocust op fundamentele argumentatiepatronen. Deze verwachting wordt echter enigszins getemperd door het feit dat beide partijen benadrukten dat politici moeten "wikken en wegen" om de juiste keuzes te kunnen maken.¹⁰⁷ Dit wijst erop dat ook procedurele argumentatiepatronen door de woordvoerders van de ChristenUnie gebruikt zullen zijn. De RPF benadrukte dan ook expliciet dat vrijheid nooit absoluut kon zijn.¹⁰⁸ Beide partijen wezen op het belang van de samenleving en het "kwaad van de individualisering" dat steeds verder

¹⁰⁵ 'Mr. A. (André) Rouvoet', *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09lllmylu1/a_andre_rouvoet) (geraadpleegd 06-05-2015).

¹⁰⁶ 'Vaste grond', *GPV* (1998) 5. ; 'Verantwoord kiezen rechtvaardig delen', *RPF* (1998) 3.

¹⁰⁷ 'Vaste grond', *GPV* (1998) 15. ; 'Verantwoord kiezen rechtvaardig delen', *RPF* (1998) 6.

¹⁰⁸ 'Verantwoord kiezen rechtvaardig delen', *RPF* (1998) 6.

om zich heen greep.¹⁰⁹ Dit is vergelijkbaar met de uitspraak van minister-president Drees die in hoofdstuk 2 werd geciteerd. Het belang van de samenleving boven het belang van het individu stellen, benadrukt de veiligheid van de staat boven de vrijheid van het individu.¹¹⁰ In de verschillende hoofdstukken van de programma's werden specifieke grondrechten belicht en wederom was het pas in de hoofdstukken betreffende het buitenlands beleid dat de mensenrechten in het algemeen genoemd werden.

De verwachting is dat de ChristenUnie in debatten steeds kritisch zal kijken naar de formele vereisten van de grondwet wat betreft de (inperking van de) rechten van de burger. Zij zullen hiervoor vooral procedurele argumenten gebruikt hebben. Als jurist zal de heer Rouvoet goed op de hoogte zijn geweest van de in de Grondwet – en in het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens – vastgestelde voorwaarden waaronder vrijheden mogen worden beperkt.

Maria van der Hoeven (CDA)

Opgelid bij de opleiding bedrijfskunde in Amsterdam en gespecialiseerd in hoger management voor non-profit organisaties.¹¹¹ Zij was voor het CDA lid van de Tweede Kamer van 1991 tot en met 2002 waarna zij minister van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap werd. Vervolgens werd zij minister van Economische Zaken. In de Tweede Kamer hield zij zich onder meer bezig met bestuurlijke organisatie en voortgezet onderwijs. Voordat zij de politiek in ging, gaf zij les op de Lagere Huishoudschool en in het Lager Economisch-Administratief Onderwijs.

Het verkiezingsprogramma van het CDA benadrukte in 1998 heel sterk de samenleving, vaak tegenover de individualisering. In het programma schreef de partij dat de “doorgeschoten individualisering” het verband in de samenleving aantastte.¹¹² In het eerste deel van haar programma, het Politiek Manifest, maakte de partij duidelijk dat criminaliteit in al haar vormen met nieuwe middelen moest worden bestreden.¹¹³ Niet zomaar alle middelen waren daarbij echter toegestaan. De praktische uitwerking van het manifest, het tweede deel van het programma, bevatte wederom een sterke nadruk op de samenleving. Verder

¹⁰⁹ Ibidem, 6 / 46.

¹¹⁰ Böhrer, 283-284. ; Van Leeuwen, 95-96. ; Sottiaux, 408.

¹¹¹ 'M.J.A. (Maria) van der Hoeven', *Parlement & Politiek*

(http://www.parlement.com/id/vg09llpdhzz/m_j_a_maria_van_der_hoeven) (geraadpleegd 06-05-2015).

¹¹² 'Samenleven doe je niet alleen', *CDA* (1998) 3.

¹¹³ Ibidem, 5.

benadrukte de partij ook dat inbreng van die samenleving erg belangrijk moest zijn voor politici.¹¹⁴ Politici moesten dan ook niet alleen over procedurele zaken spreken, maar moesten juist bereid zijn over politieke waarden te discussiëren. Hier benadrukte het CDA de waarde van de maatschappelijke middenlaag, de *civil society*. Het valt te verwachten dat het CDA zich in het geanalyseerde debat dan ook heeft laten adviseren door leden van die *civil society* en dat haar woordvoerder gebruik zal hebben gemaakt van meer fundamentele argumenten over politieke waarden. Verder benadrukte de partij ook dat bij de ontwikkelingen op het gebied van het internet de privacy van burgers altijd recht moest worden gedaan.¹¹⁵ De partij maakte vervolgens wel onderscheid tussen de privacy van verdachten en niet-verdachten.¹¹⁶ De privacy van verdachte personen achtte zij beduidend minder belangrijk dan de “belangen van de samenleving”, zeker wanneer de veiligheid van de samenleving in het geding was. Dit werd ook duidelijk uit de titel van het hoofdstuk dat deze informatie bevatte: ‘voorrang voor veiligheid’. De partij zette hiermee een specifieke vrijheid, privacy, tegenover veiligheid. Het is opvallend dat naast privacy en de voor de partij zeer belangrijke vrijheid van onderwijs er geen andere mensenrechten specifiek werden genoemd in het programma. In het hoofdstuk ‘voorrang voor veiligheid’ worden de mensenrechten wel algemener genoemd, maar dan alleen in een internationale context zoals we ook al bij andere partijen zagen. Er was eigenlijk geen aandacht voor de grondrechten in een nationaal verband. De term veiligheid kwam dan ook in het hele programma veel vaker voor dan de term vrijheid of de term mensenrechten: ‘veiligheid’ werd 53 keer genoemd terwijl ‘vrijheid’ bijvoorbeeld maar 9 keer voorkwam. Het valt in de verwachting dat het CDA ook in het geanalyseerde debat de nadruk sterker op de veiligheid zal hebben gelegd.

Mevrouw Van der Hoeven is geen juriste en zal dus op een andere manier argumenteren dan haar juridisch geschoolde collega’s. Mevrouw Van der Hoeven zal meer gebruik hebben gemaakt van oppervlakkige procedurele en fundamentele argumentatiepatronen.

¹¹⁴ Ibidem, 31.

¹¹⁵ Ibidem.

¹¹⁶ Ibidem, 36.

Ab Harrewijn (GroenLinks)

Via de Communistische Partij Nederland is de heer Harrewijn uiteindelijk bij GroenLinks terecht gekomen, waarvoor hij van 1998 tot en met 2002 lid van de Tweede Kamer was.¹¹⁷ Hij zette zich in voor mensen aan de 'onderkant van de samenleving', zoals daklozen, verslaafden, bijstandsgerechtigden en werklozen. *Parlement & Politiek* noemt dit een 'authentieke betrokkenheid'.¹¹⁸ De heer Harrewijn werd na zijn studie theologie opgeleid tot predikant. In de Tweede Kamer hield hij zich vooral bezig met defensie en sociale zaken. In 2002 schreef hij een publicatie genaamd "Bijbel, Koran, Grondwet".

In de inleiding van haar verkiezingsprogramma benadrukte GroenLinks stellig het belang van de *civil society* en het belang van de burger als lid van een groep én als individu.¹¹⁹ Het belang van de *civil society* werd ook verderop in het programma benadrukt: GroenLinks gaf aan dat belangrijke beslissingen van de overheid in debat met de samenleving gemaakt moesten worden.¹²⁰ GroenLinks was de enige partij die in haar hoofdstuk over de verhouding tussen de burger en de overheid expliciet verschillende grondrechtenverklaringen noemde.¹²¹ De partij benadrukte hierbij dat de bescherming en instandhouding van persoonlijke vrijheden de eerste prioriteit moest zijn en dat alle bewoners van Nederland er recht op hadden deze bescherming van de overheid te krijgen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld het CDA stelde GroenLinks vrijheid en veiligheid in dit hoofdstuk van haar programma in elkaars verlengde, in plaats van tegenover elkaar: "[o]m alle burgers gelijkwaardig en in vrijheid te kunnen laten deelnemen aan het openbare leven, onderhoudt de overheid de voorzieningen die daarvoor onvoorwaardelijk aanwezig dienen te zijn, zoals onderwijs, sociale zekerheid, cultuur, zorg en veiligheid".¹²² Hier werd door de partij ook het belang van de privacy benadrukt. GroenLinks was tevens de enige partij die in haar programma de BVD noemde, de voorloper van de door de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten opgerichte AIVD en MIVD.¹²³ In haar standpunt over de BVD gaf GroenLinks aan dat alle opsporingsmethoden een wettelijke basis dienden te hebben, dat het nut en de noodzaak van zo'n inlichtingendienst door een onafhankelijk onderzoek bewezen moest worden en dat er volledige parlementaire

¹¹⁷ 'A.B. (Ab) Harrewijn', *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09lljz32zk/a_b_ab_harrewijn).

¹¹⁸ Ibidem.

¹¹⁹ 'Verkiezingsprogramma 1998', *GroenLinks* (1998) 2.

¹²⁰ Ibidem, 6.

¹²¹ Ibidem, 12-14.

¹²² Ibidem, 13.

¹²³ Ibidem, 24.

controle van de dienst mogelijk moest zijn zolang zij nog bestond. De nadruk die de partij legde op die openbaarheid wekt de verwachting dat zij een grotere nadruk op vrijheid zal hebben gelegd in het geanalyseerde debat. Als een van haar afsluitende standpunten schreef de partij dat het geen zin had om steeds bij te schaven aan de uitvoering van beleid, terwijl het beleid zelf ter discussie zou moeten staan.¹²⁴ Dit wekt de verwachting dat in het geanalyseerde debat het fundamentele argumentatiepatroon veel meer aanwezig zal zijn geweest dan de procedurele of pragmatische patronen. GroenLinks was, afsluitend, de enige partij waarbij de woorden vrijheid en mensenrechten samen vaker voorkwamen dan het woord veiligheid.

De heer Harrewijn is geen jurist en zal dus in het geanalyseerde debat minder gebruik hebben gemaakt van procedurele argumentatiepatronen. Tevens viel uit het verkiezingsprogramma op te maken dat fundamentele argumenten een belangrijke rol zouden kunnen spelen in het betoog van een woordvoerder van GroenLinks.

Remi Poppe (SP)

De heer Poppe heeft als ziekenverpleger zijn militaire dienst volbracht en is daarna op allerlei manieren actief geweest in de politiek.¹²⁵ Lid van de Tweede Kamer sinds 1994 tot en met 2010, met een onderbreking tussen 2002 en 2006. De heer Poppe heeft geen universitaire opleiding afgemaakt en heeft allerlei verschillende banen gehad zoals schilder, hovenier, zeeman en havenarbeider. Ook van hem zou men dus verwachten dat hij op de minder bedeelde in de samenleving gefocust zal zijn en hun rechten zal beschermen.

In haar programma schreef de SP dat “[d]e omvang van de criminaliteit in onze samenleving” veel mensen “een groot gevoel van onveiligheid” bezorgde en dat die criminaliteit daarmee “een inbreuk op hun vrijheid” betekende.¹²⁶ De SP impliceerde dus dat een gevoel van onveiligheid de vrijheid beperkte en stelde daarmee vrijheid en veiligheid in elkaars verlengde: een gevoel van veiligheid zou namelijk de vrijheid bevorderen. De SP en GroenLinks waren de enige partijen die er zo tegenaan keken. De SP twijfelde in haar programma aan de juiste werking van het recht, tevens in Nederland. Zo heette het hoofdstuk over het recht: “Tijd om tegengas te geven aan recht dat krom en te koop is”.¹²⁷ De partij

¹²⁴ Ibidem, 33.

¹²⁵ ‘R.J.L. (Remi) Poppe’, *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09IIIkltw/r_j_l_remi_poppe) (geraadpleegd 06-05-2015).

¹²⁶ ‘Tegengas!’, *SP* (1998) 27.

¹²⁷ Ibidem, 26.

wilde meer toezicht op het handelen van de politie en wilde ook dat het recht weer ongelijkheid zou tegengaan en de zwakkeren in de samenleving zou beschermen. Hieruit klonk dus een heel ander geluid dan uit veel andere programma's waarin er impliciet vanuit werd gegaan dat het met het recht binnen Nederland wel goed zat. De SP werd op dit onderwerp echter niet veel explicieter in haar programma en ging niet in op specifieke grondrechten. Zij noemden ook de mensenrechten niet expliciet. Dit zorgde ervoor dat uiteindelijk het woord veiligheid iets vaker voorkwam dan het woord vrijheid (respectievelijk 11 keer en 4 keer).

Voor het geanalyseerde debat is het de verwachting dat de heer Poppe de fundamentele en procedurele argumentatiepatronen zal hebben gebruikt, aangezien hij niet opgeleid is als jurist. Uit het partijprogramma valt tevens op te maken dat de vrijheden van mensen erg belangrijk zijn en dat zal in het debat zeker terug te zien zijn geweest.

Gerritjan van Oven (PvdA)

Opgeleid als jurist (staatsrecht) en als politicoloog.¹²⁸ Tijdens zijn studie heeft hij onder meer stage gelopen bij de Commissie voor de Rechten van de Mens in Straatsburg. Lid van de Tweede Kamer van 1994 tot en met 2003. In de Kamer hield hij zich vooral bezig met justitie en na zijn tijd in de Kamer is hij rechter in Den Haag geworden. Zijn stage bij de Commissie voor de Rechten van de Mens kan erop duiden dat de heer Van Oven groot belang zal hebben gehecht aan mensenrechten. Dit zou dan ook terug moeten komen in de argumenten die hij heeft gebruikt in het debat.

In het programma van de PvdA werd duidelijk gemaakt dat er een balans moest bestaan tussen collectiviteit en individualiteit.¹²⁹ Dit is iets anders dan de christelijke partijen aanklaarten: zij legden de nadruk sterker op de collectiviteit. Tevens werd in het programma van de PvdA benoemd dat er een "rechtvaardige en doelmatige balans tussen individuele vrijheid en gemeenschappelijke verantwoordelijkheid" gevonden moest worden. Zij wezen hierbij op de risico's als deze balans naar één van beide zijden zou doorslaan.¹³⁰ De partij stelde met het aanwijzen van deze balans vrijheid en veiligheid tegenover elkaar. De PvdA had weinig standpunten wat betreft mensenrechten in het algemeen of specifieke grondrechten.

¹²⁸ 'Mr. G.J.W. (Gerritjan) van Oven', *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09lllnmt9/g_j_w_gerritjan_van_oven) (geraadpleegd 06-05-2015).

¹²⁹ 'Verkiezingsprogramma 1998', *PvdA* (1998) 6.

¹³⁰ *Ibidem*, 6 / 54.

De mensenrechten werden enkel genoemd in internationaal verband en daarbij was het vooral van belang dat Nederland andere landen zou stimuleren zich aan de mensenrechten te houden.¹³¹ Dat impliceert dat de partij vond dat de mensenrechten in Nederland al voldoende nageleefd werden. De PvdA was een van de weinige partijen die in haar programma de resultaten van de commissie-Van Traa noemde.¹³² Dit was echter maar in één zin en er werd alleen over gezegd dat de opsporingsbevoegdheden “beter geregeld” moesten worden. De burger moest zich weer veilig kunnen voelen¹³³ en openbaarheid en transparantie waren volgens de partij in het voeren van beleid op veiligheid van groot belang.¹³⁴ Het woord veiligheid kwam meer dan twee keer zo vaak in het programma voor als het woord vrijheid. De verwijzing naar mensenrechten in het algemeen stelde dit iets bij, maar veiligheid was overduidelijk meer aanwezig. Ondanks dat de partij dus wees op het belang van het vinden van de juiste balans legde zij impliciet meer nadruk op de veiligheid.

Het valt te verwachten dat de mensenrechten een belangrijke rol zullen hebben gespeeld in de argumentatie van de heer Van Oven. Het is opvallend dat de partij de nadruk legde op de veiligheid: de heer Van Oven zal hierdoor misschien de vrijheid minder sterk benadrukt hebben in zijn argumenten. Tevens valt te verwachten dat de heer Van Oven overwegend gebruik zal hebben gemaakt van een procedureel argumentatiepatroon vanwege zijn opleiding als jurist. Hij zal de Grondwet zien als een belangrijk normatief en juridisch document.

Otto Vos (VVD)

Opgeleid als jurist op het gebied van Nederlands recht met een specialisatie in burgerlijk recht.¹³⁵ Lid van de Tweede Kamer van 1994 tot en met 2002. Hield zich in die periode vooral bezig met justitie en politie. De heer Vos was van 1994 tot en met 1996 lid van de Commissie-Van Traa. De heer Vos zal dus heel goed op de hoogte zijn geweest van de opsporingspraktijk van de politie. Sinds 2004 is hij voorzitter geworden van het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten. Tevens is hij rechter in Amsterdam.

¹³¹ Ibidem, 64.

¹³² Ibidem, 56.

¹³³ Ibidem, 58.

¹³⁴ Ibidem, 64 / 73.

¹³⁵ 'Mr. O.P.G. (Otto) Vos', *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09lllymhxv/o_p_g_otto_vos) (geraadpleegd 06-05-2015).

De VVD opende haar verkiezingsprogramma met een alinea over vrijheid.¹³⁶ Zij stelde dat “[l]iberalen verenigd in de VVD” grote waarde hechtten aan “de vrijheid van het individu”.¹³⁷ Echter, de alinea werd afgesloten met de opmerking dat “[v]erantwoordelijke mensen” vrijheid verdienen.¹³⁸ De VVD maakte hier dus een onderscheid tussen wel en niet-verantwoordelijke mensen die zich op Nederlands grondgebied bevonden. Dat terwijl GroenLinks er juist op wees dat “de sturende overheid hoeder [moet] zijn van de rechtsstaat en [moet] waken over gelijke rechten en kansen voor alle burgers”.¹³⁹ De partijen verschilden hierin dus van mening: de VVD gunt alleen die mensen die het in de ogen van de partij verdienen die vrijheid. In haar hoofdstuk over democratie en de rechtsstaat werd door de partij opvallend genoeg niets gezegd over de rechten of plichten van de burger. Er werden alleen procedurele punten aangedragen zoals het decentraliseren van de overheid en het dichterbij de burger brengen van beslissingen.¹⁴⁰ Ook in het hoofdstuk over veiligheid werden vooral procedurele standpunten uiteen gezet. Dit waren standpunten die specifieke problemen aankaartten zoals de reorganisatie van de politie, de preventie van criminaliteit en het beleid in gevangenissen.¹⁴¹ Er werd bijna niet naar het grotere geheel gekeken in dit (korte) hoofdstuk of in de andere hoofdstukken. Alleen in het hoofdstuk ‘Onze wereld’ kaartte de partij aan wat zij verstond onder het ‘nationale belang’: “het verschaffen van veiligheid aan de burgers en verdediging van ons grondgebied, de bescherming van de fundamentele waarden van de samenleving en het bevorderen van de economische belangen van het land”.¹⁴² Veiligheid stond hier vooraan in de opsomming, maar ook de ‘fundamentele waarden’ werden genoemd. Hier werd geen verdere invulling aan gegeven. In internationale context werd er door de partij gesteld dat Nederland niet moest samenwerken met landen waar de mensenrechten niet worden gevolgd.¹⁴³ Dit hebben we bij alle andere partijen ook gezien. In dit standpunt reflecteerde de partij niet op de fundamentele waarde van die mensenrechten, er werd enkel de te volgen procedure uitgeschetst, mocht er bepaald worden dat een land niet aan de norm voldeed. Het woord vrijheid was, voor een groot deel

¹³⁶ ‘Investeren in uw toekomst’, VVD (1998) 2.

¹³⁷ *Ibidem*.

¹³⁸ *Ibidem*.

¹³⁹ ‘Verkiezingsprogramma 1998’, *GroenLinks* (1998) 5.

¹⁴⁰ ‘Investeren in uw toekomst’, VVD (1998) 4.

¹⁴¹ *Ibidem*, 25-27.

¹⁴² *Ibidem*, 41.

¹⁴³ *Ibidem*, 43.

dankzij de meer idealistische inleiding over het liberalisme, net zo veel vertegenwoordigd als het woord veiligheid (beide 16 keer).

Vooraf de procedurele zaken kregen de nadruk in dit programma, de verwachting is dat dit ook in het debat zo zal zijn geweest. Het is interessant om te kijken of de heer Van Oven in het geanalyseerde debat heeft verwezen naar de commissie-Van Traa aangezien hij hier deel van uitmaakte. Het fundamentele argumentatiepatroon zal veel minder sterk aanwezig zijn, aangezien het eigenlijk niet voorkwam in het verkiezingsprogramma en de heer Van Oven meer vanuit zijn juridische achtergrond zal argumenteren.

Minister Klaas de Vries (PvdA) – Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Opgeleid bij *liberal arts and sciences* aan een universiteit in de Verenigde Staten om vervolgens in Nederland staatrecht te studeren.¹⁴⁴ In de periode van 1998 tot en met 2002 waarin de wet Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten in behandeling was, was de heer De Vries opeenvolgend minister van Sociale Zaken en Werkgelegenheid, minister van Landbouw, Visserij en Natuurbeheer en minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. Deze laatste functie bekleedde hij tijdens het debat in de Tweede Kamer omtrent de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten. Tussen 1973 en 1988 en tussen 2002 en 2006 was de heer De Vries lid van de Tweede Kamer en sinds 2007 is hij lid van de Eerste Kamer. Hij heeft zich altijd veel bezig gehouden met de Grondwet en de interpretatie daarvan. Als minister publiceerde hij in 2001 de nota "Criminaliteitsbeheersing. Investeren in een zichtbare overheid". Hierin werd ingezet op meer capaciteit voor politie en toezichthouders en investeringen in toezicht en opsporing. Voor de heer De Vries lijkt veiligheid dus belangrijk. Eerder zagen wij al dat uit de standpunten van de PvdA sprak dat de afweging tussen veiligheid en vrijheid op een goede, juridisch verantwoorde en evenredige manier gemaakt moet worden.

Minister Frank de Grave (VVD) – Minister van Defensie

Opgeleid als jurist op het gebied van staats- en bestuursrecht en openbare financiën.¹⁴⁵ De Grave was vanaf 1982 tot en met 1990 lid van de Tweede Kamer en werd vanaf 1994 respectievelijk minister van Sociale Zaken en vervolgens minister van Defensie. Vanaf 2002

¹⁴⁴ 'Prof.Mr. K.G. (Klaas) de Vries', *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09llfn6dyn/k_g_klaas_de_vries) (geraadpleegd 06-05-2015).

¹⁴⁵ 'Mr. F.H.G. (Frank) de Grave', *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09llnbt3zx/f_h_g_frank_de_grave) (geraadpleegd 06-05-2015).

werd hij wederom lid van de Tweede Kamer om uiteindelijk in 2011 lid te worden van de Eerste Kamer. De Grave was lange tijd financieel woordvoerder voor zijn fractie en hield zich verder bezig met mediabeleid en Antilliaanse zaken en lijkt dus minder van doen te hebben gehad met niet-financiële juridische zaken voordat hij werd aangesteld als minister van Defensie.

2.3.2 EERSTE KAMER

De leden van de Eerste Kamer die participeerden in het debat over de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten zullen alleen persoonlijk belicht worden. De overtuigingen en standpunten van de partijen die zij vertegenwoordigden, zijn in het voorgaande stuk reeds belicht. Beide ministers namen zowel aan het Tweede als aan het Eerste Kamer debat deel en zijn daarom alleen bij de Tweede Kamer verder toegelicht.

Alfons Dölle (CDA)

Opgeleid als socioloog en als jurist op het gebied van staats- en bestuursrecht.¹⁴⁶ In de periode van 1999 tot en met 2011 was hij lid van de Eerste Kamer. Hij was vaak woordvoerder in debatten over bestuur, constitutie, justitie en media en was van 2007 tot en met 2011 voorzitter van de vaste commissie voor Onderwijs, Cultuur en Wetenschap. Zijn nadruk op constitutie en justitie schept de verwachting dat hij in zijn argumenten zal focussen op juridische terminologie en formele eisen aan het beperken van vrijheid en dus gebruik zal maken van een procedureel argumentatiepatroon.

Erik Jurgens (PvdA)

Opgeleid als jurist op het gebied van publiekrecht.¹⁴⁷ Hij was eerst lange tijd actief bij de Politieke Partij Radikalen (PPR) en was voor die partij van 1972 tot en met 1975 lid van de Tweede Kamer. *Parlement & Politiek* noemt de heer Jurgens een hoffelijke politicus die betrokken was bij uiteenlopende culturele en maatschappelijke activiteiten. Jurgens wordt bestempeld als actief verdediger van de burgerlijke vrijheden en daarmee wordt de verwachting dat vrijheid in zijn argumenten een belangrijkere rol zal spelen dan veiligheid. Hij vroeg als politicus regelmatig de aandacht voor constitutionele onjuistheden in

¹⁴⁶ 'Prof.Mr.Dr. A.H.M. (Alfons) Dölle', *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09llkibxvf/a_h_m_alfons_dolle) (geraadpleegd 06-05-2015).

¹⁴⁷ 'Prof.Mr. E.C.M. (Erik) Jurgens', *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09llip7gvr/e_c_m_erik_jurgens) (geraadpleegd 06-05-2015).

wetsvoorstellen en bestaande wetgeving. De verwachting is dat hij hier ook sterk op zal letten in het debat rondom de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten en daarbij gebruik zal maken van een procedureel argumentatiepatroon.

Jaap Rensema (VVD)

Opgeleid als jurist op het gebied van fiscaal recht.¹⁴⁸ Lid van de Eerste Kamer van 1995 tot en met 2003 en meestal woordvoerder bij kwesties die betrekking hadden op belastingen. Daarnaast was justitie in brede zin ook zijn specialisme. Het is opvallend dat hij woordvoerder was in het debat in kwestie, dat niet direct gerelateerd is aan belastingkwesties. Rensema is belastingrechter geweest, evenals inspecteur van de belastingen. Het is opvallend dat Rensema in 2002, tegen de rest van zijn partij in, vóór een strenger antirookbeleid stemde. Dit lijkt niet overeen te komen met de meer liberale opvattingen van de VVD waarbij overheidsbemoeyenis juist zo min mogelijk zou moeten zijn. Het is lastig in te schatten waar voor de heer Rensema het zwaartepunt ligt in de afweging tussen veiligheid en vrijheid.

Jan Terlouw (D66)

Opgeleid als natuurkundige en gepromoveerd op het gebied van wiskunde en natuurwetenschappen in Utrecht.¹⁴⁹ De heer Terlouw heeft veel verschillende politieke functies gehad in commissies uiteenlopend van orgaandonatie tot kernenergie en heeft ook een carrière als Commissaris van de Koningin voor Gelderland achter de rug. Als politicus in de Eerste Kamer hield hij zich vooral bezig met defensie, verkeer en waterstaat, economische zaken, ontwikkelingssamenwerking en binnenlandse zaken; wederom een zeer breed takenpakket. Volgens Parlement & Politiek was Terlouw de verpersoonlijking van 'het redelijke alternatief'. Dit voedt de verwachting dat Terlouw bereid zal zijn tot concessies of compromissen. De sterke focus van zijn partij op vrijheid nuanceert deze verwachting enigszins. Enige standvastigheid wat betreft vrijheid valt dus wel te verwachten.

¹⁴⁸ 'Mr. J. (Jaap) Rensema', *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09llq10azj/j_jaap_rensema) (geraadpleegd 06-05-2015).

¹⁴⁹ 'Dr. J.C. (Jan) Terlouw', *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09llfiweyi/j_c_jan_terlouw) (geraadpleegd 06-05-2015).

Gerrit Holdijk (SGP)

Opgeleid als jurist op het gebied van algemeen Nederlands recht.¹⁵⁰ Hij is lange tijd Tweede Kamer lid geweest, maar is sinds 1991 lid van de SGP-fractie van de Eerste Kamer. Sinds 2011 vormt hij een eenmansfractie in de Eerste Kamer. Voordat hij de enige senator voor de partij was, voerde hij vooral het woord op kwesties als justitie, binnenlandse zaken en landbouw.

Net als de andere christelijke partijen stelde de SGP in haar programma het belang van de samenleving voorop. De partij stelde dat de individualisering steeds meer toenam ten koste van de zorg voor elkaar¹⁵¹ en dat zorg voor elkaar het tegenovergestelde was van criminaliteit en het schenden van elkaars rechten.¹⁵² Zij stelde dus eigenlijk dat individualisering gelijk stond aan onveiligheid. Verder was zij ook van mening dat het “vrijheidsdenken”, het individualisme, juist voor onverdraagzaamheid van de ander zorgde.¹⁵³ Zij maakte hier dus ook de tegenstelling tussen veiligheid en vrijheid zoals we dat bij veel andere partijen zagen. Bij teveel vrijheid kon er volgens de SGP niet voldoende veiligheid bestaan. Toch benadrukte zij in haar programma ook het belang van de Grondwet en de daarin opgenomen grondrechten.¹⁵⁴ Tevens wilde zij het mogelijk maken dat rechters wetten aan de Grondwet zouden mogen toetsen, net als het CDA, de D66 en de RPF/GPV wilden.¹⁵⁵ Er werden weinig expliciete grondrechten genoemd in het programma – zo werd privacy alleen genoemd in de context van verzorgingstehuizen¹⁵⁶ – en de partij had geen apart hoofdstuk over het buitenlands beleid, waar de anderen partijen juist expliciet verwezen naar mensenrechten. Vrijheid en veiligheid kwamen even vaak – of liever even weinig – voor in het programma: beide 8 keer. De partij zag dus wel degelijk een tegenstelling tussen vrijheid en veiligheid, maar leek ook belang te hechten aan het gedegen afwegen van deze twee. Dit werd echter niet expliciet benoemd.

Als jurist zal de heer Holdijk in het geanalyseerde debat gebruik hebben gemaakt van een procedureel argumentatiepatroon. Dit is ook de verwachting die uit het verkiezingsprogramma van zijn partij naar voren komt. Veiligheid zal daarbij een zeer belangrijke rol hebben gespeeld.

¹⁵⁰ ‘Mr. G. (Gerrit) Holdijk’, *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09llo0avww/g_gerrit_holdijk) (geraadpleegd 06-05-2015).

¹⁵¹ ‘Verkiezingsprogramma 1998’, *SGP* (1998) 4.

¹⁵² *Ibidem*, 8.

¹⁵³ *Ibidem*, 5.

¹⁵⁴ *Ibidem*, 12.

¹⁵⁵ *Ibidem*.

¹⁵⁶ *Ibidem*, 38.

Bob van Schijndel (GroenLinks)

Opgeleid als orthopedagoog met als specialisatie zwakzinnigenzorg.¹⁵⁷ Lid van de Eerste Kamer van 1999 tot en met 2003. Van Schijndel werd onder andere bekend als een actief lid van de homobeweging in Amsterdam. In de Eerste Kamer ligt zijn focus op volksgezondheid en politieaangelegenheden. Als lid van verschillende emancipatiebewegingen zullen de rechten van burgers voor de heer Van Schijndel belangrijk geweest zijn. In het licht van de standpunten van zijn partij is te verwachten dat hij veel belang zal hechten aan een gedegen en goed onderbouwde afweging tussen veiligheid en vrijheid. De fundamentele en procedurele argumenten zullen hierbij het belangrijkste zijn.

Het is opvallend dat veel van de politici die het woord gevoerd hebben bij dit wetsvoorstel opgeleid zijn als jurist. Enkele andere politici waren opgeleid orthopedagoog, natuurkundige, socioloog (gecombineerd met rechten) en theoloog. Het zou goed mogelijk kunnen zijn dat die mensen die niet opgeleid zijn binnen een juridische studie, op een andere manier hun argument hebben opgebouwd en op andere zaken de nadruk hebben gelegd. Van de juristen wordt verwacht dat zij in het debat een juridisch argumentatiepatroon zullen hebben gebruikt.

Veel politieke partijen gaven in hun standpunten duidelijk aan dat zij zich bewust zijn van een zekere afweging tussen vrijheid en veiligheid. Slechts een enkele partij gaf in haar standpunten ook aan waar wat hen betreft het zwaartepunt in die afweging lag of behoorde te liggen. Toch was voor veel partijen dat zwaartepunt wel af te leiden. Veel partijen lijken veiligheid belangrijk te achten. Dit wordt ondersteund door het feit dat veel partijen wel een expliciet veiligheidsstandpunt hebben geformuleerd maar niet een expliciet vrijheid- of mensenrechtenstandpunt en dat de mensenrechten vaak enkel in het hoofdstuk over buitenlandse zaken werd opgebracht. Een laatste opvallend punt is dat GroenLinks en de SP, in tegenstelling tot de andere partijen, vrijheid en veiligheid juist niet tegenover elkaar stelde maar in elkaars verlengde beschouwde. Wij zullen in het debat terugzien of dit invloed heeft gehad op hun argumentatie en stemgedrag.

¹⁵⁷ 'Drs. B. (Bob) van Schijndel', *Parlement & Politiek* (http://www.parlement.com/id/vg09llkoqvz0/b_bob_van_schijndel) (geraadpleegd 06-05-2015).

4.2 HET DEBAT IN DE TWEEDE KAMER

Politici

Er zijn een tweetal verschillende lijnen te onderscheiden in de argumentatiepatronen van de verschillende actoren. Dit zijn het fundamentele patroon en het procedurele patroon. Binnen het fundamentele patroon waren bijvoorbeeld de woordvoerders van de SP en van GroenLinks niet overtuigd van de noodzakelijkheid van de mate van geheimzinnigheid rondom de geheime diensten.¹⁵⁸ Deze partijen waren van mening dat er veel meer publiekelijk zou moeten gebeuren zodat de burger die diensten kan controleren. Zij benadrukten hiermee sterk de rechten van de burger. Mevrouw Scheltema-de Nie van D66 stelde dat deze wet veel uitgebreider is dan de vorige Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten. Zij overwoog tevens dat het wetsontwerp heel belangrijk was, maar dat de uitvoering ervan door de verschillende diensten ook goed moest zijn. De controle op de diensten achtte zij van groot belang en zij diende dan ook een amendement op het wetsvoorstel in dat deze controle nog verder moest verbeteren. Ook zij legde de nadruk dus meer op de rechten van de burger. Het is opvallend dat bij alle drie de sprekers de argumenten wat betreft grondrechten veel meer draaiden om de meer procedurele zaken zoals controle en transparantie dan inhoudelijk om grondrechten als privacy, terwijl die grondrechten volgens De Graaf en Janse de Jonge bij dit wetsvoorstel wel degelijk in het geding waren.¹⁵⁹ Naar het recht op privacy werd maar twee keer zijdelings verwezen.¹⁶⁰

Het tweede argumentatiepatroon was er een die vooral focuste op procedurele zaken en niet op inhoudelijke zaken. Het is lastig vast te stellen hoe de balans tussen veiligheid en vrijheid hier gelegd werd. Hoogstens kan gesteld worden dat de partijen het wetsvoorstel accepteerden en dus blijkbaar van mening waren dat er een goede balans was gevonden. De woordvoerder voor het CDA, mevrouw Van der Hoeven, richtte zich vooral op procedurele zaken zoals het oprichten van de commissie van toezicht op de verschillende diensten. Zij was positief over het wetsvoorstel en ging er vanuit dat “er geen verdere opmerkingen over zullen worden gemaakt door de Europese Commissie”.¹⁶¹ Zij was van mening dat de bezwaren die in het artikel van De Graaf en Janse de Jonge worden genoemd, niet meer van toepassing

¹⁵⁸ ‘Handelingen Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten’, *Tweede Kamer* (28-06-2001) 93-5842 / 93-5848.

¹⁵⁹ De Graaf, Janse de Jonge, ‘De wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten’, 1928.

¹⁶⁰ ‘Handelingen’, *Tweede Kamer*, 93-5843 / 93-5846.

¹⁶¹ *Ibidem*, 93-5842.

waren. De heer Vos sprak namens de VVD voornamelijk over de verschillende amendementen op het wetsvoorstel die waren ingediend. Dat hij zich hierop focust is opvallend want juist als voormalig lid van de commissie-Van Traa zou de heer Vos goed op de hoogte moeten zijn geweest van de meer inhoudelijke discussie en het viel te verwachten dat hij hier in het debat ook gebruik van zou hebben gemaakt. Ondanks die achtergrond was zijn belangrijkste kritiek op het wetsvoorstel de definitie van het begrip ‘het belang van de Staat’. Dit was het een van de weinige inhoudelijke argumenten die hij gebruikte. Hier zal later in deze paragraaf op teruggekomen worden. Voor de woordvoerders van de ChristenUnie en de PvdA gold hetzelfde als voor de woordvoerders van het CDA en de VVD: zij focusten op de verschillende amendementen en toonden niet de behoefte om over de achterliggende, meer fundamentele vragen te discussiëren. Het is nog opvallend dat minister De Vries, van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties de opmerking maakte dat: “[h]et zou best eens kunnen dat er iets onderzocht wordt wat na afloop niet onderzoekswaardig blijkt. Dat is dan des te beter, want dan blijkt dat niet de gevaren aanwezig zijn die men dacht te moeten aannemen”.¹⁶² Hiermee legde de minister heel duidelijk de nadruk op veiligheid. Of er eventueel grondrechten geschonden werden bij het onnodige onderzoek leek hem niet uit te maken. De minister was één van de vertegenwoordigers van het kabinet en gaf hiermee dan ook een duidelijk signaal af over de mening van het kabinet.

De SP en GroenLinks waren de enige twee partijen die aan het einde van het debat tegen het wetsvoorstel hebben gestemd. Juist die twee partijen legden de nadruk meer op de fundamentele vragen in plaats van de procedurele zaken en legden in hun partijprogramma’s uit dat zij veiligheid en vrijheid in elkaars verlengde zagen in plaats van elkaars tegenovergestelden. Het verschil in soorten argumenten was dus duidelijk van belang. In de rest van deze paragraaf wordt uiteengezet hoe de verschillende argumenten beïnvloed werden van buitenaf en hoe zij dus in het timescape van de periode pasten. Het is van belang op te merken dat het debat omtrent het wetsvoorstel plaatsvond in juni en juli van 2001. De aanslagen op het World Trade Center hadden dus nog niet plaatsgevonden.

Media

In de Tweede Kamer werd het debat geopend door mevrouw Scheltema-de Nie van D66. Zij begon haar betoog met een toelichting op de geschiedenis van het wetsvoorstel – wat veel

¹⁶² Ibidem, 93-5857.

politici deden – om vervolgens het huidige voorstel te bespreken. Het is opvallend dat zij daarbij haar associatie bij de inlichtingen- en veiligheidsdiensten als volgt omschreef: “[r]ond de inlichtingen- en veiligheidsdiensten hangt altijd een zweem van geheimzinnigheid en spanning. Wij denken al snel aan mannen met gleufhoeden en intrigerende vrouwen, die ieder op eigen wijze in binnen- en buitenland proberen geheime informatie los te peuteren, waar de regering zijn voordeel mee kan doen, alles in het belang van onze nationale veiligheid”.¹⁶³ Dit soort verwijzingen werden vaker gebruikt door andere politici zoals de heer Poppe : “[n]och de oude wet, noch het gewijzigde wetsvoorstel heeft ervoor kunnen zorgen dat de SP-fractie voorstander is geworden van het voortbestaan van de huidige regenjassen-met-gleufhoedendemocratie of 007-achtige acties die op termijn mogelijk kunnen leiden tot spannende en vooral schokkende boeken als *Villa Maarheze*”.¹⁶⁴ De wijze waarop deze twee Kamerleden de veiligheidsdiensten omschreven geeft aan dat zij zich door bepaalde media hebben laten beïnvloeden, in dit geval films, boeken en televisie series. Voor hen leken de veiligheidsdiensten verder van henzelf te staan: iets uit een fantasie of uit het verleden. Historicus Constant Hijzen beschrijft dat in de jaren vijftig een vergelijkbare houding heerste onder sommige politici: zij omschreven wat de inlichtingendiensten deden als “geheim gewroet in het duister”.¹⁶⁵ Hijzen trekt hieruit de conclusie dat politici zich ongemakkelijk voelden bij het veiligheidswerk in die tijd. Wij zagen eerder al dat de balans tussen veiligheid en vrijheid in die tijd doorsloeg naar veiligheid. Dat leek bij het geanalyseerde debat ook zo te zijn. Zo noemde de woordvoerder van de PvdA de veiligheidsdiensten een “noodzakelijk kwaad”.¹⁶⁶ Dit wees erop dat de fractie van die partij ondanks hun gevoel van ongemakkelijkheid toch vóór het wetsvoorstel stemde en dus veiligheid belangrijker achtte.

Externe instanties

In het debat in de Tweede Kamer werden geen externe instanties genoemd die op de een of andere manier invloed zouden hebben gehad op het debat. Het enige dat wel naar voren kwam is het belang van de Europese Commissie in de behandeling en verandering van het wetsvoorstel, maar dit heeft meer betrekking op de Grondwet en het Europees Verdrag van

¹⁶³ Ibidem, 93-5838.

¹⁶⁴ Ibidem, 93-5848.

¹⁶⁵ Hijzen, ‘Geheim gewroet in het duister?’, 333.

¹⁶⁶ ‘Handelingen’, *Tweede Kamer*, 93-5849.

de Rechten van de Mens. Dit omdat de Europese Commissie vooral heeft geëvalueerd of het wetsvoorstel wel binnen het Verdrag paste.

Grondwet en Europees Verdrag van de Rechten van de Mens

Zoals wij eerder al zagen is het erg belangrijk voor de legale beperking van een grondrecht om goed te definiëren wanneer een beperking rechtmatig is en wanneer deze een (onrechtmatige) inbreuk op een grondrecht wordt. Daarvoor is het van belang de *common interest* te definiëren waartegen de individuele grondrechten afgewogen worden. In dit debat werd dit belang van een goede – en vooral limitatieve – definitie van het begrip ‘belang van de Staat’ ook gezien.¹⁶⁷ Vooral de heer Harrewijn van GroenLinks gaf aan dat in het verleden de staatsveiligheid af en toe zeer politiek geïnterpreteerd werd, waardoor bepaalde politieke partijen zoals de Communistische Partij Nederland werden doorgelicht door de geheime diensten. Door de begrippen ‘belang van de Staat’ en staatsveiligheid duidelijker te definiëren hoopte de heer Harrewijn dat die ruimte voor politieke interpretatie zoveel mogelijk beperkt zou kunnen worden.

Het was de heer Harrewijn die als eerste het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens noemde in het debat in de Tweede Kamer.¹⁶⁸ Het is opvallend dat dit pas zo laat gebeurde, nadat al vier woordvoerders hadden gesproken over het wetsvoorstel. Het is tevens opvallend dat de heer Harrewijn samen met de heer Poppe de meeste referenties naar eerdere jurisprudentie en het Verdrag maakte aangezien geen van beiden opgeleid is als jurist. De heer Harrewijn noemde niet de formele toetsen die in het vorige hoofdstuk zijn toegelicht, maar stelde alleen dat hij zijn amendement in overeenstemming had willen brengen met het Verdrag. Het is opvallend dat procedurele zaken wat betreft het Verdrag belangrijker waren dan de inhoud van het Verdrag. In zijn eigen spreektijd als woordvoerder ging de heer Harrewijn wel in op de subsidiariteit van het wetsvoorstel: hij vond dat er nog te veel bevoegdheden en taken aan de inlichtingen- en veiligheidsdiensten werden overgelaten en vond dat er eigenlijk een publieke dienst zou moeten komen die transparanter zou zijn en dus beter gecontroleerd zou kunnen worden.¹⁶⁹ De heer Rouvoet van de ChristenUnie legde ook meer de nadruk op procedurele zaken in plaats van op fundamentele vragen, dit omdat

¹⁶⁷ Ibidem, 94-5847 / 93-5856.

¹⁶⁸ Ibidem, 93-5847.

¹⁶⁹ Ibidem, 93-5843.

volgens hem in de schriftelijke voorbereiding voldoende aandacht is besteed hieraan.¹⁷⁰ Hij wees op een balans tussen transparantie, effectiviteit en rechtmatigheid die altijd bepaald moest worden en het feit dat deze balans bij de inlichtingen- en veiligheidsdiensten nu eenmaal anders diende te liggen dan bij de politie het geval was. Vooral de transparantie en de rechtmatigheid wogen bij die eerste volgens hem minder zwaar. Hij legde hier de nadruk op de veiligheid en niet op de vrijheid.

De heer Poppe van de SP verwees expliciet naar de uitkomsten van het rapport van de commissie-Van Traa.¹⁷¹ Hij was positief over diens resultaten en stelde dat hij het goed vond dat de diensten nu meer gebonden werden aan besluitvorming dan het geval was voordat het rapport uitkwam. De heer Rouvoet verwees overigens naar een andere parlementaire enquêtecommissie van de Tweede Kamer, de commissie-Kalsbeek, die zich specifiek had gericht op de evaluatie van opsporingsmethoden. Hij was de enige die in dit debat naar deze commissie verwees. Dat is vreemd omdat het juist over opsporingsmethoden ging. De eerder aangehaalde opmerking van de heer Rouvoet lijkt dus algemeen gedeeld te worden: het gaat hier meer om procedurele zaken dan om fundamentele inhoud of pragmatische behoefte.

Politiek kader

Alle leden van de coalitie, VVD, PvdA en D66, stemden vóór het wetsvoorstel. Zij leken er geen fundamentele problemen mee te hebben. Mevrouw Scheltema-de Nie gaf blijk van enige twijfel over het wetsvoorstel en leek zich – zoals wij eerder zagen – wat ongemakkelijk te voelen bij de geheime diensten. Toch viel uit haar argumentatie niet op te maken dat zij grote gewetensproblemen had bij het stemmen vóór dit wetsvoorstel.

Er werden veel amendementen ingediend in dit debat en dat is ook precies de rol van de Tweede Kamer. Zij heeft het recht om wetten te wijzigen, een recht dat de Eerste Kamer niet heeft. De Kamer maakte daar in dit debat dan ook gretig gebruik van. Dit is naar mijn mening een belangrijke reden waarom het debat zo'n hoog procedureel karakter heeft gekregen: de verschillende amendementen moesten besproken worden.

4.3 HET DEBAT IN DE EERSTE KAMER

Het debat over de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten werd in de Eerste Kamer gehouden in februari 2002. Dit was minder dan een half jaar na de aanslagen van 11

¹⁷⁰ Ibidem, 93-5840.

¹⁷¹ Ibidem, 93-5848.

september in de Verenigde Staten. Het valt te verwachten dat hier enige invloeden van waar te nemen zijn. Het is belangrijk te bezien hoeveel invloed daadwerkelijk gevoeld werd door de politici en hoe zij hier mee om gingen.

Politici

Na het debat in de Eerste Kamer heeft er geen hoofdelijke stemming plaatsgevonden. Dat betekent dat men er vanuit ging dat een meerderheid behaald zou worden en dat het dus niet nodig was de stemmen in de Kamer te tellen. GroenLinks heeft bij het aannemen van het wetsvoorstel laten vastleggen dat die fractie tegen het voorstel zou hebben gestemd, mocht er gestemd zijn. GroenLinks gaf hiermee een heel duidelijk signaal en vertegenwoordigde hiermee één van de drie argumentatiepatronen die we kunnen waarnemen in de Kamer. Dit eerste patroon gebruikte fundamentele vragen en de inhoudelijke toetsing aan criteria van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens. Er werd door verschillende politici bezwaar geopperd tegen het meegaan in de angst van de burgers en hun vraag om meer veiligheid. Ook door de woordvoerder van D66 uitte dit meermaals.

Een tweede patroon in de argumentatie richtte zich ook op die angst van burgers, maar leek daar wel in mee te gaan. Deze stijl stelde juist de veiligheid voorop en had een brede interpretatie van het begrip nationale veiligheid voor ogen. Dit is een meer pragmatische houding tegenover de Grondwet: de interpretatie moet kunnen worden aangepast aan wat er op dat moment nodig is. Vooral het CDA en de VVD voerden dit argumentatiepatroon aan en maakten daarbij gebruik van procedurele argumenten. Het laatste patroon, welke zich tussen de voorgaande twee in bevindt, is een meer procedureel patroon. De ChristenUnie en de SGP, vertegenwoordigd door de heer Holdijk, legden de nadruk op het juridisch toetsen aan de Grondwet en aan het Verdrag. Hierbij werd niet gekeken naar meer fundamentele vragen zoals GroenLinks en D66 dat deden. De heer Jurgens, woordvoerder voor de PvdA, hield het in zijn betoog ook vooral op meer procedurele of formele zaken en ging niet in op fundamentele vragen. Zowel de heer Holdijk en de heer Jurgens kwamen met wikken en wegen tot een positief oordeel over het wetsvoorstel. Dit contrasteerde sterk met de mening die GroenLinks uiteen zette. Het is lastig te duiden of de heer Holdijk en de heer Jurgens nu juist veiligheid of vrijheid het zwaarst lieten wegen in dit debat. Uit het feit dat zij het Verdrag vaak noemden valt af te leiden dat zij in ieder geval wel veel waarde aan het kader van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens hechtten

en daarmee aan een zekere waarborging van alle daarin vervatte vrijheden. Hoewel de SP in de Tweede Kamer tegen dit voorstel stemde en dus in de Eerste Kamer GroenLinks van bijval zou hebben kunnen voorzien, had zich geen spreker van de SP ingeschreven op dit debat. Ook heeft de SP niet meer tegen het voorstel gestemd. Zij werden dus blijkbaar overtuigd door de argumenten van de minister of hebben zich misschien laten beïnvloeden door andere zaken buiten de politiek. Hier valt verder niets over te zeggen.

Media

Ook in dit debat werd verwezen naar zaken als James Bond, zoals we ook zagen in het debat in de Tweede Kamer.¹⁷² Over het algemeen lijken politici echter een realistischer beeld te hebben van de veiligheidsdiensten. In plaats van de fantasiebeelden die in het debat in de Tweede Kamer een rol speelden, werd in dit debat veel vaker verwezen naar de aanslagen van 11 september 2001. In totaal werd er 23 keer verwezen naar deze aanslagen en bijna alle sprekers gebruikten de aanslagen expliciet in hun argumenten. Alleen de heer Rensema van de VVD deed dit niet expliciet. Hij verwees wel naar het vangen van Bin Laden bij het duiden van het belang van de veiligheidsdiensten.¹⁷³ De heer Holdijk verwees in zijn betoog en in het verdere debat helemaal niet naar de aanslagen van 11 september. Te zien aan de hoeveelheid verwijzingen ernaar waren de aanslagen verworpen tot een nieuwe technologie van de verbeelding: zij waren het overheersende beeld bij het begrip terrorisme geworden. Zo maakte de heer Dölle over die aanslagen de volgende verwijzing: “[d]ie terreur zagen wij op 11 september vol in het demonische gelaat”.¹⁷⁴ Dit zag je ook terug in wat bijvoorbeeld Kamerlid Jan Terlouw van D66 stelde: “[o]p de avond van 11 september 2001 zeiden velen dat de wereld definitief was veranderd. Iets wat er al was, namelijk internationaal terrorisme, had plotseling algemene erkenning gekregen als een groot en te bestrijden gevaar. 11 september was een punt des tijds, waarin de gelederen zich sloten, waarin iets wat latent al een tijd aanwezig was, gestalte kreeg, iets waarover je vanaf die dag een mening moest hebben”.¹⁷⁵ De heer Terlouw gaf hier aan wat wij eerder ook al zagen, namelijk dat de algemene houding al eerder dan 2001 aan het veranderen was, maar dat de aanslagen in 2001 daar wel een versterkend effect op hadden. Ook de heer Dölle kaartet dit aan. Zij

¹⁷² ‘Handelingen Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten’, *Eerste Kamer* (05-02-2002) 18-907.

¹⁷³ *Ibidem*, 18-911.

¹⁷⁴ *Ibidem*, 18-905.

¹⁷⁵ *Ibidem*, 18-912.

bevestigden hiermee de these van Anton Vedder en ook Britta Böhler dat de aanslagen van 2001 geen aanleiding waren voor het opstellen van vrijheidbeperkende wetgeving, maar misschien wel een katalysator.¹⁷⁶

Dat de media een grote rol speelde voor politici en burgers, zeker met betrekking tot terrorisme verwoordde de heer Terlouw door te verwijzen naar een rapport van het Clingendael Instituut. Op de invloed van dat instituut komen wij later terug, maar de conclusie die de heer Terlouw trok uit het rapport was dat terrorisme “een virtuele oorlog, waarin de media een grote rol spelen” teweegbrengt.¹⁷⁷ De heer Dölle stelde al dat Hollywood het zo bont niet kan bedenken “of de werkelijkheid achterhaalt sommige lugubere scenario’s”.¹⁷⁸ De heer Van Schijndel van GroenLinks verwees naar een artikel in de Volkskrant waarin uit een onderzoek onder burgers – gehouden op 26 september 2001 – bleek dat een kleine meerderheid van de bevroegde mensen vrijheid zou opgeven voor veiligheid.¹⁷⁹ De heer Van Schijndel zei hierover: “[h]et lijkt een logische reflex dat de overheid haar burgers na 11 september wil geruststellen, maar uitbreiding van bevoegdheden ten koste van de privacy is niets meer dan het creëren van een veiligheidsillusie. Wij voelen er niets voor om mee te drijven met die golf van emoties. Immers, in een klimaat van angst en wantrouwen dreigt aantasting van grondrechten ter wille van een schijnveiligheid, en die aantasting is meestal onomkeerbaar”.¹⁸⁰ De heer Van Schijndel herhaalde hier dus de opvatting die Remieg Aerts eerder al poneerde namelijk dat de politiek zich zo min mogelijk zou moeten laten beïnvloeden door de emotie in de media.

Klaarblijkelijk lieten de bovengenoemde politici zich in hun argumentatie beïnvloeden door de media. De heer Terlouw en de heer Van Schijndel lieten zien dat zij dit zo min mogelijk hun argumentatie wilden laten beïnvloeden. Zij noemden de gevoelde invloed maar gaven aan ondanks die angst constructief te werk te willen gaan en zich te willen richten op de fundamentele vragen die belangrijk waren in dit debat. Zowel de heer Van Schijndel als de heer Terlouw stelden dan ook dat als men zich liet beïnvloeden door angst en de verdediging van burgerlijke vrijheden opgaf om terroristen te bestrijden, de terroristen eigenlijk al gewonnen hadden. Beide sprekers legden duidelijk de nadruk op de vrijheid tegenover de

¹⁷⁶ Vedder, 48-50. ; Böhler, 157.

¹⁷⁷ ‘Handelingen’, *Eerste Kamer*, 18-912.

¹⁷⁸ *Ibidem*, 18-905.

¹⁷⁹ *Ibidem*, 18-916.

¹⁸⁰ *Ibidem*, 18-916.

veiligheid. De heer Dölle leek sterker beïnvloed te zijn door de media; in zijn argumenten noemde hij vaak die angst van de burger die daaruit naar voren kwam. Hij legde het zwaartepunt in het debat dan ook bij de veiligheid, wat verderop in deze paragraaf nog beter toegelicht zal worden.

Externe instanties

Zoals onder het kopje 'Media' al genoemd werd, verwees de heer Terlouw naar een rapport van het Clingendael Instituut waarin onderzocht werd wat terroristen nu eigenlijk doen. Het Clingendael Instituut is een onafhankelijke adviseur voor onder andere de overheid en publiceert rapporten gebaseerd op wetenschappelijk onderzoek. Het advies van de Raad van State en de waarschuwingen van hun kant werden door politici vaak aangehaald en zij werden dus blijkbaar van waarde geacht. De Nationale Ombudsman werd door de minister neergezet als een belangrijke waarborg voor de burgers. Hier kreeg hij echter kritiek op van de heer Van Schijndel die stelde dat controle achteraf door de Nationale Ombudsman – die in actie komt bij klachten van burgers – heel goed is, maar dat er “onvoldoende voorafgaande waarborgen [waren] om de eventuele aantasting van grondrechten van burgers te beperken”.¹⁸¹

De heer Van Schijndel was in het hele debat degene die het vaakst externe instanties aanhaalde. Hij was de enige die Amnesty International noemde, een belangrijk onderdeel van de *civil society*.¹⁸² De waarschuwing die de organisatie liet horen na 11 september, een waarschuwing voor inbreuken op grondrechten, heeft op de heer Van Schijndel blijkbaar grote invloed gehad. Dat valt ook te verklaren door naar het verkiezingsprogramma van zijn partij terug te kijken in de vorige paragraaf: daarin werd heel duidelijk het nut van de *civil society* uiteen gezet. In dezelfde passage als waarin Amnesty International werd genoemd, noemde de heer Van Schijndel de Europese Registratiekamer, een belangrijke toezichthouder op het gebied van privacy, die eenzelfde waarschuwing had geuit.

De Parlementaire Assemblee, een belangrijk Europees politiek orgaan, werd ook vaak genoemd. De minister en de overheid hadden advies gekregen van deze raad over het veiligheidsbeleid. De leden van de Kamer waren verbaasd over het feit dat Nederland de nationale situatie liever zelf inschatte dan deze door Europa te laten bepalen.¹⁸³ De

¹⁸¹ Ibidem, 18-946.

¹⁸² Ibidem, 18-945.

¹⁸³ Ibidem, 18-939 - 18-940.

Parlementaire Assemblee had tevens geadviseerd om een rechterlijke controle in te stellen voorafgaand aan het gebruiken van de nieuwe bevoegdheden door de veiligheidsdiensten. De minister was van mening dat dit voor een “gerijpte democratie” als Nederland niet noodzakelijk was. Rechters behoorden volgens de minister alleen achteraf te controleren. De heer Dölle kon zich goed vinden in de mening van de minister terwijl de heer Van Schijndel juist graag zou zien dat de rechterlijke macht hier meer invloed kreeg. Over het wel of niet opvolgen van het advies van de Assemblee verschilden de woordvoerders dan ook sterk van mening. Zij hechtten daar klaarblijkelijk op verschillende manieren waarde aan.

Grondwet en Europees Verdrag van de Rechten van de Mens

De eerste woordvoerder in het debat, de heer Dölle, sprak in zijn betoog duidelijk de angsten van burgers uit.¹⁸⁴ Niet alleen waren zij bang voor terroristische aanslagen, zij waren ook bang dat het inlichtingenwerk de grondrechten zou kunnen bedreigen. Hierover zei hij: “[w]ellicht zal de paradox [tussen de rechtsstaat en de veiligheidsdiensten] scherper worden en zullen grondrechten verder beperkt worden, op verzoek of met instemming van de samenleving”.¹⁸⁵ Deze verwijzing naar de instemming van de burgers gaf aan dat de heer Dölle het belang van de burger voorop had staan, echter hij gaf tevens aan dat een verdere beperking van de grondrechten niet problematisch hoefde te zijn. Britta Böhler laat in haar boek ook zien dat burgers sneller akkoord gaan met beperkingen van grondrechten wanneer zij bang zijn.¹⁸⁶ Tegelijkertijd laat zij zien dat het vertrouwen van de burger in de overheid laag is sinds 2001. Ingrijpende maatregelen zijn gemakkelijker in te voeren sinds die tijd en zowel burgers als overheid laten een onverschilligheid ten aanzien van burgerlijke vrijheidsrechten zien. Dat is ook terug te zien bij de heer Dölle. De heer Rensema van de VVD sloot zijn betoog af met de volgende woorden: “[d]e bescherming van de privacy lijkt ons van minder belang voorzover het gaat om eenvoudige persoonsgegevens. De bescherming van de echte mensenrechten dient gewaarborgd te blijven, ook in moeilijke omstandigheden en in tijden van oorlog en geweld”.¹⁸⁷ De heer Rensema leek de nadruk te leggen op vrijheden, maar bij nadere analyse blijkt dat hij onderscheid maakte tussen verschillende grondrechten die zowel in de Grondwet als in het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens zijn vastgelegd. Tussen de

¹⁸⁴ Ibidem, 18-905.

¹⁸⁵ Ibidem, 18-906.

¹⁸⁶ Böhler, 168-169.

¹⁸⁷ ‘Handelingen’, *Eerste Kamer*, 18-911.

verschillende grondrechten wordt bewust geen onderscheid gemaakt.¹⁸⁸ Ook de bescherming van de privacy, de bescherming van de persoonlijke levenssfeer (artikel 10 van de Nederlandse Grondwet) is sinds 1983 een klassiek grondrecht en dus een écht mensenrecht. Door dit niet als zodanig te erkennen legde de heer Rensema sterk de nadruk op veiligheid in plaats van op erkende burgerlijke vrijheden. Dit wordt ook door onderzoekers van het Rathenau instituut geconstateerd. Zij schrijven: “[d]e zorgen [in debatten en de publieke discussie] gaan vooral uit naar specifieke grondrechten (anders dan privacy) of naar concrete nadelen die burgers kunnen ondervinden. Het lijkt er soms zelfs op dat de notie van ‘privacy’ angstvallig wordt gemeden. De maatschappelijke reacties weerspiegelen hiermee het wetgevingsproces op het gebied van opsporing en veiligheid; ook hier lijkt immers niet of nauwelijks aandacht te bestaan voor de privacy van burgers”.¹⁸⁹ De VVD maakte in haar partijprogramma uit 1998 ook al onderscheid tussen de rechten van verschillende burgers: verantwoordelijke burgers verdienen vrijheid. De VVD en haar woordvoerder verdedigden de vrijheid dus selectief in plaats van alomvattend. Dit alomvattende vrijheidsbegrip zou juist gangbaar moeten zijn, zoals we bij Claudia Aradau zagen in hoofdstuk 1.

Het is opvallend dat de eerste woordvoerder in het debat in de Eerste Kamer, de heer Dölle van het CDA, in zijn betoog zijn hoop uitsprak dat het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens niet een te nauwe definitie van nationale veiligheid gebruikte waardoor het werk van de veiligheidsdiensten misschien in de knel zou kunnen komen.¹⁹⁰ Mocht dat wel het geval zijn dan wilde de heer Dölle graag zien dat de regering hier ‘wetgevingsinitiatieven’ voor zou nemen. Hij wilde dus dat de bevoegdheden van de veiligheidsdiensten nog verder uitgebreid zouden worden zodat zij hun werk goed zouden kunnen blijven doen. Hij hechtte met deze uitspraak een groot belang aan veiligheid en vreesde voor een te strak gedefinieerd kader van het Verdrag. Dit werd door de heer Rensema van de VVD ook zo gevoeld.¹⁹¹ We zagen eerder al dat deze pragmatische houding tegenover mensenrechten door Böhler en Van Leeuwen was geconstateerd. Er werd door de twee politici in dit debat een groot belang gehecht aan een ruime definitie van nationale veiligheid. Zij wilden de balans laten doorslaan naar meer veiligheid. Andere politici argumenteerden juist voor een nauwe en duidelijke

¹⁸⁸ Sottiaux, 8. ; Van Leeuwen, 156.

¹⁸⁹ A. Vedder, L. van der Wees, B.J. Koops, P. de Hert, *Van Privacyparadijs tot Controlestaat? Misdaad en terreurbestrijding in Nederland aan het begin van de 21^e eeuw* (Den Haag 2007) 58.

¹⁹⁰ ‘Handelingen’, *Eerste Kamer*, 18-906.

¹⁹¹ *Ibidem*, 18-911.

definitie voor nationale veiligheid om op deze manier zo goed mogelijk te voldoen aan de eisen van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens (EVRM).¹⁹² Er zijn dus twee verschillende patronen waar te nemen in de argumenten betreffende de invulling van het begrip nationale veiligheid: een tendens om het begrip breder dan het EVRM in te vullen - meer pragmatisch - en een tendens om het begrip zo nauw mogelijk te laten aansluiten bij het EVRM - meer procedureel juridisch. Deze twee tendensen lijken overeen te komen met de houding van politici jegens het EVRM in het algemeen: de eerste groep lijkt het Verdrag als een beperking te zien en de andere groep lijkt het EVRM juist een goede waarborg en juiste norm te vinden.

Politici noemden zeer vaak de relevante toetsen voor het beoordelen van de legitimiteit van een vrijheidbeperking die in hoofdstuk 3 zijn toegelicht: doelmatigheid, proportionaliteit en subsidiariteit. Alle politici waren op de hoogte van de begrippen die daarbij belangrijk waren en stelden hier vaak ook kritische vragen over. Het is opvallend dat minister Klaas de Vries de heer Van Schijndel uitdaagde om een land te vinden waar men de situatie qua waarborgen beter had geregeld dan met dit wetsvoorstel was gedaan.¹⁹³ De heer Van Schijndel reageerde hierop dat niet de internationale vergelijking van belang was, maar de vergelijking met de genoemde criteria. Volgens GroenLinks werd niet voldaan aan die criteria en zij stemden dan ook als enige tegen het wetsvoorstel. De heer Holdijk van de ChristenUnie haalde veel jurisprudentie aan en sprak veel over de criteria die aan het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens verbonden zijn. Toch trok hij daaruit niet dezelfde conclusie als GroenLinks. Ondanks enkele bezwaren en vraagtekens die hij in zijn betoog aanstipte, liet zijn fractie niet aantekenen tegen het voorstel te hebben willen stemmen.

In het vorige hoofdstuk vroegen wij ons af of leden van de Eerste Kamer zouden verwijzen naar de parlementaire enquêtecommissies van de Tweede Kamer. Dit bleek niet het geval te zijn: er werd niet één keer verwezen naar een van de genoemde commissies. Het instrument van de Tweede Kamer was dus blijkbaar voor de Eerste Kamer niet van belang. De commissies en hun rapporten draaiden sterk om de praktijk van de politie en de opsporings- en veiligheidsdiensten. Blijkbaar is deze praktijk minder van belang voor het debat in de

¹⁹² Ibidem, 18-908 / 18-912 / 18-914 / 18-916.

¹⁹³ Ibidem, 18-947.

Eerste Kamer. Hieruit valt te concluderen dat fundamentele argumenten zoals wij die in de voorgaande paragraaf gezien hebben belangrijker zijn dan procedurele argumenten.

Politiek kader

De woordvoerders van GroenLinks en D66 voerden samen vooral fundamentele vraagstukken aan. Toch liet D66 niet aantekenen dat zij tegen het aannemen van het wetsvoorstel gestemd zou hebben. Dit kan zijn veroorzaakt doordat zij onderdeel waren van de coalitie; er werden door de heer Terlouw namelijk sterke bezwaren aangevoerd. Na zijn bezwaren stelde hij echter: de schriftelijke behandeling van het voorstel gaf “me het vertrouwen dat met deze wet een goed evenwicht is gevonden tussen rechtsbescherming van burgers en toegestane acties in het belang van de veiligheid van de Staat”.¹⁹⁴ Volgens hem was er voldoende waarde gehecht aan de rechten van het individu en hadden deze centraal gestaan in de behandeling van dit wetsvoorstel.¹⁹⁵ Hij was het dus kennelijk niet eens met de heer Van Schijndel over de uitkomst van hun argumenten: zij stemden niet hetzelfde en waren het niet eens over de uit het wetsvoorstel resulterende balans tussen veiligheid en vrijheid.

Het wikken en wegen van de leden Jurgens en Holdijk past goed binnen de beschreven Nederlandse politieke traditie van de jaren tachtig en negentig. Zij kwamen na veel overleg en veel toetsen tot een besluit en legden hierbij niet de nadruk op één van beide kanten van de balans: vrijheid of veiligheid. Het procedurele argumentatiepatroon dat deze heren gebruikten is blijkbaar belangrijk in de beschreven Nederlandse politieke traditie. Het feit dat de heer Dölle de mening van de burger over het beperken van grondrechten zo duidelijk noemde in zijn argumentatie, namelijk dat de burger dit zou willen of expliciet toestemming hiervoor zou hebben geven, paste ook goed binnen deze traditie. Het belang van het geluid van de straat speelde ook sterk door in de rest van zijn betoog: hij liet zich sterk beïnvloeden door de media en door emoties. Dit was iets waar de heer Van Schijndel juist sterk tegenin ging. De *civil society* speelde in het gehele debat een minder grote rol, wat eigenlijk opvallend is, kijkend naar de sterker wordende *civil society* vanaf de Tweede Wereldoorlog. Ook als men kijkt naar de programma's van het CDA en de D66 waarin het belang van de *civil society* werd benadrukt, is het opvallend dat meningen vanuit die groep niet vaker aangehaald werden. Alleen GroenLinks citeerde Amnesty International. Politici leken niet de noodzaak te voelen om de *civil society* bij het debat te betrekken. Zij zijn mogelijk van mening geweest dat de

¹⁹⁴ Ibidem, 18-912.

¹⁹⁵ Ib idem, 18-911.

mensenrechten voldoende gewaarborgd werden en dat de juiste balans was getroffen. Dit valt ook op te maken uit het feit dat een hoofdelijke stemming niet nodig was: er was voldoende consensus in de Kamer om het wetsvoorstel aan te nemen. Het CDA en de VVD hadden ten tijde van het debat in de Eerste Kamer samen een meerderheid van zetels in die Kamer: samen hadden zij 39 zetels, wat gelijk staat aan 52% van de Eerste Kamer. Zij maakten vooral gebruik van pragmatische argumenten en procedurele argumenten. Vooral de pragmatische argumenten stellen meer de veiligheid voorop dan de vrijheid. De overwegende houding jegens de grondwet in de Eerste Kamer in 2002 was er dus een die niet de mensenrechten voorop stelde, maar juist de veiligheid.

In dit hoofdstuk is voor beide Kamers het debat geanalyseerd aan de hand van de van tevoren gestelde kaders: media, externe instanties, de grondwet en het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens en het politieke kader waarin de politici opereerden. Door specifieke uitspraken van politici te duiden is geprobeerd duidelijk te maken hoe zij hun argumenten opbouwden. Er zijn een aantal verschillen tussen de Tweede en de Eerste Kamer naar voren gekomen die in de conclusie verder uitgewerkt zullen worden. Nu kan al gesteld worden dat in de Tweede Kamer meer procedurele argumenten werden gebruikt terwijl in de Eerste Kamer meer fundamentele argumenten werden gebruikt.

HOOFDSTUK 5: CONCLUSIE EN DISCUSSIE

De hoofdvraag van dit onderzoek luidde: welke argumenten werden door leden van de Eerste- en Tweede Kamer in Nederland gebruikt in de discussie rondom het instellen van de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten tussen 1998 en 2002? Om deze vraag op een juiste manier te kunnen beantwoorden zijn een aantal deelvragen aan de orde gesteld. Zo is geanalyseerd hoe de genoemde politici zich in dit debat hebben laten beïnvloeden door externe invloeden: media, externe instituten, het politieke veld en de grondwet en het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM). Verder is kort het Nederlandse politieke bestel omschreven en is geschetst wat precies de rollen van de Tweede en Eerste Kamer zijn. Binnen de analyse van de argumenten die werden gebruikt, zijn de argumenten geduid naar hun inhoud en vervolgens naar hoe die argumenten de balans leggen tussen veiligheid en vrijheid. In deze conclusie kom ik terug op het timescape van de periode van 1998 tot en met 2002, de verschillen tussen de Tweede en Eerste Kamer en de basis van de argumenten zoals die in het theoretisch kader geïntroduceerd zijn.

5.1 TIMESCAPES

5.1.1 TECHNOLOGIEËN VAN DE VERBEELDING

In hoofdstuk 3 en 4 hebben wij gezien dat politici sterk beïnvloed worden door de wereld om hen heen. Media – of de technologieën van de verbeelding zoals Beatrice de Graaf het in hoofdstuk 1 noemde – heeft een grote invloed op leden van de Tweede en de Eerste Kamer. Er zijn echter duidelijke verschillen in de manier waarop politici vervolgens omgingen met die invloed: sommigen wilden expliciet niet meegaan met wat de media aan emotie ocriep en anderen lieten dat wel gebeuren. Vooral de politici die zich niet lieten meevoeren door de emotie (vanuit de media) legden een sterkere nadruk op vrijheid in het debat – ook al resulteerde dat bij bijvoorbeeld D66 niet op een stem tegen het wetsvoorstel. Angst of emotie blijkt geen goede raadgever te zijn voor het belang van de vrijheid, maar juist de balans te laten doorslaan naar de veiligheid. Dit is wat wij in hoofdstuk 1 en 2 ook gezien hebben: een groter gevoeld risico laat de balans doorslaan naar de veiligheid en na de aanslagen in 2001 was er zeker een groter gevoeld risico. Dat hebben we ook expliciet terug zien komen in het debat in de Eerste Kamer met de vele verwijzingen naar angst, de burger en de aanslagen in 2001. De tendens van het implementeren van meer maatregelen om de

veiligheid te garanderen naar aanleiding van angst is ook terug te zien als er in 2004 een wijziging op de Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten wordt ingesteld.¹⁹⁶ Dit soort dreigingen blijken een katalysator te zijn voor het aannemen en voorstellen van vrijheidbeperkende wetgeving. Ook dat hebben we gezien in de eerste hoofdstukken van dit onderzoek.

5.1.2 WET OP DE INLICHTINGEN- EN VEILIGHEIDSDIENSTEN

Naast de overtuiging van de actoren en de technologieën van de verbeelding is voor het definiëren van het ‘timescape’ ook de resulterende modaliteit van bestuur – oftewel de Wet op de Inlichtingen en Veiligheidsdiensten – van belang in deze conclusie. Zoals beschreven in hoofdstuk 1 bestonden er tijdens de behandeling van het wetsvoorstel zekere twijfels omtrent de inhoud van deze wet en of deze zou voldoen aan de criteria van het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens. In het debat hebben wij vervolgens kunnen constateren dat deze twijfels lang niet bij iedereen weggenomen waren. Ondanks dat is de wet in de Eerste Kamer wel aangenomen zonder stemming en dus met een overtuigende meerderheid. Dit laat zien dat men ondanks twijfels wat betreft het waarborgen van de vrijheid heeft gekozen voor meer veiligheid. Het is onduidelijk wat precies de reden is geweest voor het op deze manier uitvallen van het besluit: in het debat was meer nuance aanwezig dan in de stemming zichtbaar was. Mogelijk is het politieke kader hier van groter belang geweest of hebben de aanslagen van 11 september een grotere invloed gehad dan gedacht.

5.1.3 GOLFBEWEGING

Aan het begin van dit onderzoek werd de hypothese gesteld dat er historisch gezien een golfbeweging bestaat in hoe de balans tussen veiligheid en vrijheid gemaakt wordt. Verder werd ook gesteld dat de specifieke wet die in dit onderzoek besproken is zich bevond in een deel van die golfbeweging waarin veiligheid belangrijker werd geacht dan vrijheid en dat deze periode in werd gezet vóór de aanslagen van 2001. Deze hypothese kan aan de hand van het voorgaande worden bevestigd: uiteindelijk bleek de veiligheid bij deze wet belangrijker dan de vrijheid. Dit is een vergelijkbare situatie als in de jaren 40 en 50 van de twintigste eeuw toen de veiligheid ook belangrijker werd geacht. Hier is dus de golfbeweging die werd

¹⁹⁶ Vedder, Van der Wees, Koops, De Hert, *Van privacyparadijs naar controlestaat?* 40.

beschreven goed terug te zien. Ook deze hypothese kan dus worden bevestigd. In de periode tussen de jaren 40 en 50 en 2002 werd juist het verzekeren van veiligheid aan banden gelegd ter bevordering van de vrijheid van de burger. Carla Zoethout constateert in haar tekst uit 2008 dat recentelijk meer aandacht in de politiek is gekomen voor het meer aan banden leggen van de beperking van vrijheid.¹⁹⁷ Misschien is er opnieuw sprake van een kentering in de golfbeweging, al is het eigenlijk nog te vroeg om hier echt iets over te kunnen zeggen.

5.2 VERSCHIL TWEDE EN EERSTE KAMER

Een van de belangrijkste verschillen tussen de debatten in de Tweede en de Eerste Kamer is dat bij het Tweede Kamer-debat de aanslagen van 11 september nog niet hadden plaatsgevonden. Hierdoor wordt het algemeen geldende verschil tussen de twee Kamers lastiger te bepalen. Is bijvoorbeeld de mening van de burger altijd zo aanwezig in het debat in de Eerste Kamer of was dat alleen nu het geval? Dit soort vragen zijn binnen het kader van dit onderzoek niet te beantwoorden. Evenwel kunnen wij andere zaken wel vergelijken. De minister constateerde “met een zekere trots” dat de gebeurtenissen van 11 september geen wezenlijke veranderingen hebben veroorzaakt in het wetsvoorstel.¹⁹⁸ Hij concludeerde hieruit dat vóór de aanslagen blijkbaar al een gedegen afweging was gemaakt tussen veiligheid en vrijheid: het voorstel was immers door de Tweede Kamer aangenomen. Hij constateerde tevens dat het voorstel klaarblijkelijk volstond om de nieuwe dreiging het hoofd te bieden. Hij benadrukte dus dat de inhoud van het voorstel niet beïnvloed was door de aanslagen van 11 september. Het enige dat wel veranderd was, was hoe mensen tegenover deze wet stonden en hoe zij hierover discussieerden. Hiermee werd dus wederom bevestigd wat Vedder en Böhler stelden, namelijk dat 2001 niet een kentering vormde wat betreft de waarde van vrijheid.

In de Tweede Kamer zagen wij twee verschillende argumentatiepatronen, namelijk één waarin de nadruk lag op de achterliggende fundamentele vragen en één waarbij vooral gekeken werd naar procedurele zaken. In het debat in de Eerste Kamer waren deze twee patronen ook zichtbaar, aangevuld door een patroon waarbij juist de nadruk lag op het verbreden van definities van nationale veiligheid en over het algemeen een sterke hang naar meer veiligheid – het pragmatische patroon. Dit lijkt maar ten dele een gevolg te zijn geweest

¹⁹⁷ Zoethout, 205.

¹⁹⁸ ‘Handelingen’, *Eerste Kamer*, 18-934.

van de aanslagen van 11 september, aangezien de heer Rensema dit laatste patroon ook vaak gebruikte, maar niet expliciet verwees naar de aanslagen.

In de Eerste Kamer werd meer geargumenteed aan de hand van het EVRM en de criteria waaraan voldaan moest worden. De verhouding procedurele argumenten, pragmatische argumenten en fundamentele vraagstukken viel in de Eerste Kamer ten voordele van de laatste uit, in tegenstelling tot de Tweede Kamer. Wat ook opvalt is dat in de Tweede Kamer werd verwezen naar de parlementaire enquêtecommissies als belangrijke raadgever en niet naar externe instanties, terwijl dit in de Eerste Kamer juist andersom was. Hier werd geheel niet verwezen naar commissies en werden juist zaken uit de media en de externe instanties aangehaald in argumenten. We zagen hier een sterkere invloed van de *civil society* op de Eerste Kamer. Tevens zagen wij een sterke toename in de juridische inhoud van de procedurele argumenten. Hiermee kan gesteld worden dat de Eerste Kamer inderdaad meer een *chambre de réflexion* was en dat er in deze Kamer meer gelet werd op de constitutionele juistheid van het wetsvoorstel. De wet werd, ondanks sterke bezwaren van GroenLinks en ondanks enkele bezwaren en twijfels bij andere woordvoerders, zonder stemming – en dus met een duidelijke meerderheid – aangenomen. Men kon klaarblijkelijk de eventuele constitutionele onjuistheden of bezwaren accepteren of er stond een zodanige druk op de Kamerleden dat zij tegen hun twijfel in hebben gestemd. Redenen die hiervoor te noemen zijn aan de hand van het debat zijn de angst van de burger, de noodzaak van het limitatief vaststellen van de bevoegdheden van de veiligheidsdiensten (zoals ook bleek uit het rapport van de commissie-Van Traa), de noodzaak van het controleren van de veiligheidsdiensten en de terroristische dreiging die sterker gevoeld werd sinds 2001.

5.3 ARGUMENTEN

Het is in dit onderzoek opgevallen dat veel van de politici – zowel in de Tweede Kamer als in de Eerste – een juridische achtergrond hadden. Die juridische achtergrond was vaak ook terug te zien in de gebruikte argumenten. In totaal namen er aan het debat vijf woordvoerders deel die geen juridische achtergrond hadden: mevrouw Van der Hoeven (CDA), de heer Harrewijn (GroenLinks) en de heer Poppe (SP) in de Tweede Kamer en de heer Terlouw (D66) en de heer Van Schijndel (GroenLinks) in de Eerste Kamer. Van deze vijf woordvoerders haalden er vier (Harrewijn, Poppe, Terlouw en Van Schijndel) overwegend fundamentele argumenten aan. Geen andere woordvoerders dan deze vier maakten gebruik

van puur fundamentele argumenten. Hieruit kan geconcludeerd worden dat politici met een juridische achtergrond minder geneigd zijn fundamentele argumenten aan te halen. Zij gebruiken vooral juridisch georiënteerde, procedurele argumenten. Uit het onderzoek blijkt dus dat als de discussie vooral door juristen gevoerd wordt, fundamentele vragen en argumenten veel minder aan de orde komen. Het zou goed zijn voor het terugbrengen van de balans tussen veiligheid en vrijheid als politici een meer gevarieerde achtergrond zouden hebben. Het aandragen van fundamentele argumenten betekent niet per definitie dat een partij ook tegen een vrijheidbeperkend wetsvoorstel hoeft te stemmen. Dit is terug te zien in de houding van de heer Terlouw in de Eerste Kamer. Hij probeerde in zijn betoog het belang van grondrechten duidelijk te maken, maar zijn fractie liet vervolgens niet aantekenen tegen het wetsvoorstel te zijn en heeft in de Tweede Kamer vóór het voorstel gestemd.

In beide Kamers vertoonden de meeste partijen eenzelfde argumentatiepatroon: GroenLinks focuste steeds op achterliggende fundamentele vragen en op vrijheden, terwijl bijvoorbeeld de PvdA en de ChristenUnie/SGP in beide Kamers hun argumenten opbouwden aan de hand van meer procedurele en daarbinnen vooral juridische opmerkingen. Zij keken hierbij naar de balans tussen vrijheid en veiligheid zoals die juridisch gezien gemaakt wordt. CDA en VVD neigden meer naar de veiligheid in deze balans en onderbouwden dat met zowel procedurele als pragmatische argumenten. GroenLinks en D66 gebruikten bij hun argumentatie veel externe invloeden, onder andere uit de *civil society*, die op een kritische manier behandeld werden. Hiermee lieten zij zien dat zij open stonden voor geluiden van buitenaf, zolang deze door iets anders dan louter emotie werden onderbouwd. Het is opvallend dat fundamentele vraagstukken zo'n relatief kleine rol speelden in beide debatten, terwijl er toch problemen met het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens zijn geconstateerd door verschillende wetenschappers.

5.3.1 VERSCHILLEN TUSSEN ACTOREN

In hoofdstuk 1 hebben we gezien dat Karin van Leeuwen drie verschillende houdingen jegens de grondwet beschreef: de grondwet als strijddocument waarin de macht van de staat wordt beperkt en de rechten van de burger worden gegarandeerd (rond 1848), de grondwet als “een plechtige samenvatting der beginselen” en niet zozeer een specifiek juridisch document (jaren 40 en 50 van de twintigste eeuw) en de grondwet als normatief document waarin zo min mogelijk wordt vastgelegd maar die wel wordt gebruikt als juridisch document (jaren

60).¹⁹⁹ Deze verschillende houdingen hebben wij gelijkgesteld aan de argumentatiepatronen die naar voren zijn gekomen in hoofdstuk 4, de analyse van het debat. Zo zijn er de fundamentele argumenten die vanuit een houding komen die de grondwet als een strijddocument ziet, dat de rechten van de burger garandeert. Daarnaast zijn er de juridisch-procedurele argumenten, die komen vanuit de houding die de grondwet als een normatief document ziet. De argumenten die wij in de Eerste Kamer voor het eerst zagen – argumenten die meer ruimte zoeken om veiligheid te versterken – kwamen voor een groot deel voort uit een houding die de grondwet ziet als een “samenvatting der beginselen” en niet als een juridisch kader waaraan strikt voldaan moet worden. Deze laatste houding kan ook wel gedefinieerd worden als de meer pragmatische houding jegens de grondwet en maakte overwegend gebruik van het procedurele argumentatiepatroon. Het Europees Verdrag van de Rechten van de Mens, een verdrag met meer rechtswaarde dan de Nederlandse grondwet, werd namelijk door sommige politici gezien als een obstakel in de strijd die zij verwachtten te gaan voeren tegen terrorisme. Vooral de woordvoerders van het CDA en de VVD argumenteerden dus voor een deel vanuit een houding vergelijkbaar met die uit de jaren 40 en 50 van de vorige eeuw waarin, zoals wij in hoofdstuk 2 gezien hebben, veiligheid belangrijker was dan vrijheid.

5.4 CONCLUSIE

Het legitimeren van vrijheidbeperkende wetgeving gebeurde in de periode van 1998 tot en met 2002 vooral met procedurele en pragmatische argumenten. De meeste politici leken hier – vanuit hun juridische achtergrond – vatbaarder voor en ook meer thuis in. De *civil society* speelde een duidelijkere rol in de Eerste Kamer dan in de Tweede Kamer. De oppositie gebruikte veel vaker fundamentele argumenten. De fundamentele argumenten kwamen vooral van niet-juridisch opgeleide politici.

Aan de hand van dit onderzoek kan de conclusie worden getrokken dat de SP en GroenLinks de balans tussen veiligheid en vrijheid anders benaderden dan de andere politieke partijen. In hun partijprogramma's lieten zij zien dat voor hen de twee in elkaars verlengde lagen en niet tegenover elkaar stonden. Deze twee partijen waren vervolgens ook de enigen die tegen het wetsvoorstel stemden in de Tweede Kamer. Zij voerden tevens in de Tweede Kamer de enige twee woordvoerders op die gebruik maakten van fundamentele argumenten.

¹⁹⁹ Van Leeuwen, 29 / 173- 174.

Een laatste conclusie die kan worden getrokken is dat de politieke context van de coalitie verschil maakt voor het stemgedrag van partijen. De heer Terlouw van D66 – één van de regeringspartijen op dat moment – droeg in de Eerste Kamer fundamentele argumenten aan waarbij hij de vrijheid benadrukte, maar stemde vervolgens niet tegen het wetsvoorstel.

In het kort zien wij dus dat:

- het voeren van het debat in de Tweede Kamer met meer fundamentele vragen positief zou zijn voor de balans tussen veiligheid en vrijheid. Hier zou een rol kunnen liggen voor de *civil society* en andere externe instanties;
- het blijkt dat vrijheid beter gegarandeerd wordt als er niet de overtuiging is dat de vrijheid beperkt moet worden om de veiligheid te kunnen garanderen, maar juist dat beide sterk moeten zijn om de rechtsstaat te laten functioneren;
- niet alleen de houding jegens mensenrechten een beslissende rol heeft gespeeld, maar andere externe invloeden op politici.

5.5 DISCUSSIE

Het aannemen van het wetsvoorstel bevestigde het beschreven timescape. Het timescape beschreef echter alleen het smalle politieke veld. Dit onderzoek heeft dus alleen een – door een meerderheid gedragen – politieke houding jegens veiligheid en vrijheid kunnen constateren. Dit is een interessante bijdrage aan het algemene debat over veiligheid en vrijheid, maar is geen volledige omschrijving van het timescape van de periode. Hier is nog meer onderzoek voor nodig. Tevens is het van belang dat meerdere auteurs, waaronder Claudia Aradau, opmerken dat veiligheid en vrijheid tegenover elkaar zetten niet productief is voor het bevorderen van vrijheid. In vervolgonderzoek kan gekeken worden of deze balans altijd zo gemaakt wordt of dat ook hierin een verschuiving heeft plaatsgevonden of plaatsvindt. Zoals wij zagen stelden GroenLinks en de SP in 1998 al dat de twee meer in elkaars verlengde lagen en niet tegen elkaar afgewogen dienden te worden.

Het is belangrijk een nog duidelijker beeld te krijgen van de media die politici beïnvloeden en hoe zij daar mee omgaan. Het zou bijvoorbeeld interessant zijn om dit de politici zelf te vragen, maar ook om media uitingen te vergelijken met uitingen van politici binnen en buiten de Kamerdebatten. Dit is direct een tweede punt van interesse: zoals ook uit het interview met Edo Haveman is gebleken, bestaat het politieke kader uit veel meer dan

alleen de debatten rondom een wetsvoorstel. Wij zagen ook in het debat in de Tweede Kamer dat een aantal fundamentele vragen niet naar voren kwamen, omdat zij in de schriftelijke behandeling al genoeg ter sprake waren gekomen. Bij nader onderzoek zou dus naar dit bredere politieke kader gekeken kunnen worden.

Dit onderzoek is gedaan vanuit een historisch perspectief en heeft dus niet inhoudelijke conclusies kunnen trekken over de kwaliteit van de argumentatie. Het enige wat gedaan is, is de argumenten categoriseren naar inhoud. Het zou voor iemand met een meer juridische of politieke achtergrond interessant kunnen zijn onderzoek te doen naar de inhoudelijke kwaliteit van zowel de fundamentele als de procedurele argumenten. Daar zou een meer genuanceerd beeld wat betreft de debatten uit kunnen komen. Dit is ook van belang voor het algemene debat dat door politici en de media gevoerd wordt. De fundamentele vragen komen niet genoeg naar voren volgens onderzoekers en zouden meer gehoord moeten worden. De onderzoekers van het Rathenau instituut wijten dit voor een groot deel aan de abstractie van begrippen als privacy.²⁰⁰ In bredere zin zou het dus aan te moedigen zijn meer onderzoek te doen naar de historische achtergrond van vrijheden als privacy en de beleving daarvan om zo te proberen mensen een duidelijker beeld te geven van hun vrijheden. Veiligheid en haar uitwerking zijn veel minder abstract voor burgers en zijn daarom ook makkelijk te beargumenteren door bijvoorbeeld politici.

We hebben vooral in de Eerste Kamer een sterke invloed van de *civil society* en van externe instanties en media kunnen constateren. Een uitgebreider onderzoek naar verschillende lobbyisten en het soort argumenten dat zij aandragen zou meer inzicht kunnen geven in de basis van de argumenten van politici. Zo is het bijvoorbeeld nu nog onduidelijk of de woordvoerders van D66, GroenLinks en de SP, die meer gebruik maakten van fundamentele argumenten, deze argumenten zelf gevormd hebben of dat zij hier door anderen in beïnvloed zijn. Hetzelfde geldt voor de procedurele of pragmatische argumenten van de andere woordvoerders.

De houding van D66 in de Eerste Kamer lijkt vooral een gevolg te zijn van het politiek kader van dat moment: de partij maakte deel uit van de coalitie en voelde zich misschien daardoor verplicht niet tegen het wetsvoorstel te stemmen. Het is echter interessant voor vervolgonderzoek om te kijken of deze voorzichtige conclusie ook daadwerkelijk klopt of dat er een meer genuanceerde reden is voor het stemgedrag voor D66.

²⁰⁰ Vedder, Van der Wees, Koops, De Hert, 61-63.

In dit onderzoek is gebruik gemaakt van een onderverdeling in argumentatiepatronen. Drie patronen werden onderscheiden: het procedurele patroon, het pragmatische patroon en het fundamentele patroon. Het pragmatische patroon kwam vooral in de Eerste Kamer naar voren. Het procedurele patroon is eigenlijk te breed gedefinieerd geweest in dit onderzoek: binnen dit patroon vielen namelijk de puur procedurele argumenten over de uitwerking van amendementen en tevens de meer juridische argumenten die gebruik maakten van specifieke juridische toetsen aan bijvoorbeeld het EVRM of de Grondwet. Een vierde categorie die focuste op juridische argumenten was in de analyse, achteraf gezien nuttig geweest. Op deze manier waren er twee patronen geweest met inhoudelijke argumenten; de fundamentele en de juridische. Tevens waren er twee patronen geweest die vanuit het proces of vanuit de behoefte beargumenteerden; de procedurele en de pragmatische patronen. Omdat ik voor het onderzoek de patronen gelijk heb gesteld aan de houdingen tegenover de Grondwet is dit aan het begin van het onderzoek niet gebeurd.

Zoals ik in het voorwoord van deze scriptie heb vermeld, is deze scriptie het resultaat van zowel een onderzoek voor mijn scriptie als een onderzoek voor mijn stage bij Bits of Freedom. Het stagerapport dat is geschreven naar aanleiding van dat onderzoek overlapt daarom deels met deze scriptie, in het bijzonder de inleidende hoofdstukken. Het stagerapport is echter gericht op het vinden van specifieke trends in debatten van 2001 tot en met 2009, terwijl in de voorliggende scriptie een specifiek moment heeft geanalyseerd, namelijk de debatten in 2001 en 2002. De conclusies van het onderzoek voor Bits of Freedom zijn breder en laten een ontwikkeling over de jaren zien. Tevens worden de conclusies in deze scriptie door het rapport genuanceerd en uitgebreid.

BIJLAGEN

BIJLAGE 1: INTERVIEW MET EDO HAVEMAN (01-05-2015)

Telefonisch interview met Edo Haveman, senior adviseur bij Dröge & van Drimmelen (01-05-2015)

Edo Haveman, geboren in 1984, was van 2010 tot en met 2014 beleidsmedewerker in de Tweede Kamer voor D66. Voor dit onderzoek heb ik een interview met hem gehouden waarin hij mij vooral meer kon vertellen over de gang van zaken bij het aannemen van een wetsvoorstel en de verschillende rollen van de Tweede en Eerste Kamer in dit proces.

Een wetsvoorstel wordt opgesteld door een commissie van een specifiek ministerie. Als een wetsvoorstel wordt ingediend bij de Tweede Kamer bestaat het uit vier standaard Kamerstukken. Dat zijn allereerst de koninklijke boodschap, dan de formele wetstekst, dan de memorie van toelichting en dan het nader rapport. De laatste twee zijn voor het proces in de Kamer het belangrijkste. In de memorie van toelichting wordt voor Kamerleden uiteen gezet wat er nu eigenlijk praktisch gezien gaat veranderen aan de hand van het voorliggende wetsvoorstel. Het is namelijk vaak zo dat een wetsvoorstel alleen een wijziging op een bestaande wet vormt en niet een geheel nieuwe wet. De memorie van toelichting is verder belangrijk om de juridische praktijk te voorzien van concrete kaders bij het oordelen over de wet in rechtszaken. Naarmate de wet langer aangenomen is zal er meer jurisprudentie komen waarop rechters hun oordeel kunnen baseren, maar zeker in het begin is de interpretatie van het kabinet die in de memorie van toelichting wordt gegeven erg belangrijk.

In het nader rapport, Kamerstuk nummer vier, wordt het advies van de Raad van State wat betreft het wetsvoorstel uiteen gezet. Dit advies is vaak heel zwaarwegend voor wat er verder in de Kamer gaat gebeuren. De regering is volgens de wet verplicht om over wetsvoorstellen een advies in te winnen bij de Raad van State en reageert daar vervolgens op in het nader rapport. Hierin kan dan gelezen worden hoe met bepaalde adviezen omgegaan zal worden en welke adviezen van de hand zullen worden gedaan. Dit is niet verboden.

Nadat een wet is ingediend wordt er in een procedurele vergadering besloten wat er met het voorstel gedaan zal worden. Meestal gebeurt dit in een, voor de wet specifieke, Kamercommissie zoals bijvoorbeeld de Vaste commissie voor Binnenlandse Zaken of de Vaste

commissie voor Veiligheid en Justitie. Deze procedurele vergaderingen vinden ongeveer eens in de twee weken plaats. De Kamercommissie geeft invulling aan de schriftelijke voorbereidingen van het wetsvoorstel, voordat het voorstel plenair in de Kamer besproken zal worden. Deze voorbereidingen bestaan vooral uit het opstellen van vragen die de minister vervolgens moet beantwoorden. Dit heet het verslag en wordt vastgelegd in de nota naar aanleiding van het verslag. Als de commissie tevreden is met de antwoorden kan het voorstel op de agenda van de Tweede Kamer worden gezet, maar mocht de commissie niet tevreden zijn dan kan er een nader verslag worden gemaakt met nieuwe vragen waarop de minister antwoord dient te geven. In principe kan er oneindig lang verslag worden gemaakt zolang er vragen zijn. Dit kan echter ook een manier zijn voor politici om uit te stellen dat het voorstel op de agenda komt of om duidelijk positie in te kunnen nemen, mede voor de achterban van de partij. Als het verslag afgerond is, wordt in een nieuwe procedurele vergadering besloten om het voorstel op de agenda van de Kamer te zetten. Dit gebeurt dan zonder daar een specifieke datum aan te hangen.

De plenaire behandeling van het wetsvoorstel in de Tweede Kamer vindt pas plaats als er een datum aan wordt gehangen en dit gebeurt vaak op basis van de mate van belangstelling die er voor een voorstel is. Politici schrijven zich in om het woord te voeren wat betreft het voorstel en hoe meer mensen het woord willen voeren, des te sneller zal het voorstel plenair behandeld worden. Kamerleden krijgen in principe onbeperkte spreektijd bij de behandeling van een wet. Het kan ook zo zijn dat niemand zich inschrijft om te spreken over het voorstel en dan wordt het stuk genomineerd als hamerstuk. Dat betekent dat het zonder stemming wordt aangenomen in de Tweede Kamer. Het feit dat niemand zich meldt als woordvoerder op een bepaald voorstel kan meerdere oorzaken hebben. Zo kan het bijvoorbeeld zijn dat het voorstel hoogstwaarschijnlijk toch wel aangenomen zal worden omdat er geen forse tegenstand is of dat er op dat moment geen algemene interesse is voor het specifieke onderwerp van het voorstel. Als er geen reuring is rondom een voorstel zal een politicus ook niet snel zelf reuring gaan maken. Een laatste reden waarom debat over een voorstel uit kan blijven is als er een Europese richtlijn wordt ingevoerd. Een politicus mag hier zeker over spreken in de behandeling in de Kamer, maar er kan niets gewijzigd worden aan de richtlijn omdat deze door de Europese Commissie wordt opgelegd aan de lidstaten. Als een wetsvoorstel eenmaal behandeld is in de Tweede Kamer dan moet er ook over gestemd worden. Dat is in de Eerste Kamer anders maar daar komen we zometeen op.

Wanneer het wetsvoorstel is aangenomen door de Tweede Kamer wordt het bij de Eerste Kamer ingediend. Hier begint eigenlijk het proces van de schriftelijke voorbereidingen opnieuw: ook hier zijn vaste Kamercommissies (zij zijn vaak wel groter dan bij de Tweede Kamer) en ook hier worden vragen gesteld. De vragen en de antwoorden daarop worden vastgelegd in het memorie van antwoord en hier wordt vaak naar verwezen tijdens de plenaire behandeling. Er wordt vaak gezegd dat de Eerste Kamer meer let op de kwaliteit van de wet, maar dit is niet formeel vastgelegd en hoeft dus ook niet per se zo te zijn.

Aan het einde van de plenaire behandeling in de Eerste Kamer wordt er door de voorzitter gevraagd of er behoefte is aan een stemming over het wetsvoorstel. Indien dat er is dan wordt er hoofdelijk gestemd. Mocht er geen behoefte zijn voor stemming dan kan het stuk ook zonder stemming worden aangenomen. De redenen hiervoor kunnen bijvoorbeeld zijn dat het advies van de Raad van State zeer positief was of dat er op het moment dat het voorstel op de agenda komt geen Kamerleden zijn die erover willen spreken. Vaak is de lengte van het advies van de Raad van State vrij tekenend voor de lengte van het debat in de Eerste Kamer. Ook in de Eerste Kamer kan een stuk aangenomen worden als hamerstuk, dan wordt het niet plenair behandeld en wordt er ook niet over gestemd. In de Eerste Kamer, anders dan in de Tweede Kamer, kan er gedebatteerd worden over een wetsvoorstel waarna het voorstel zonder stemming wordt aangenomen. Dit gebeurt bijvoorbeeld als er een duidelijke meerderheid voor het voorstel is in de Kamer. Partijen kunnen hierbij laten aantekenen dat, was het wetsvoorstel onder stemming gekomen, de partij tegen het voorstel gestemd zou hebben. Dit wordt vaak gebruikt om de positie van de partij ten opzichte van het voorstel duidelijk te maken.

Zoals uit dit verhaal op te maken is, is juist ook de periode vóór de plenaire behandeling heel belangrijk en soms zelfs bepalend voor het wel of niet aannemen van een wetsvoorstel. Een leuk feitje om af te sluiten: zoals ik eerder al zei is het voor leden van de Tweede Kamer belangrijk of er reuring rondom een wetsvoorstel bestaat. Twitter is daarin steeds belangrijker geworden: hoe meer tweets over een wetsvoorstel, des te langer zal het debat erover zijn.

BIJLAGE 2: WETSGESCHIEDENIS WET OP DE INLICHTINGEN- EN VEILIGHEIDSDIENSTEN

Ingediend

Het wetsvoorstel werd ingediend op 7 februari 1998 en werd samengesteld door leden van CDA, VVD, PvdA, GroenLinks, D66 en OSF als onderdeel van de Commissie voor Binnenlandse Zaken en de Hoge Colleges van Staat.

Tweede Kamer

Het wetsvoorstel werd op 3 juli 2001 aangenomen door de Tweede Kamer. PvdA, D66, VVD, CDA, ChristenUnie en SGP hebben vóór het voorstel gestemd.

Eerste Kamer

Op 5 februari 2002 is het voorstel zonder stemming aangenomen. GroenLinks heeft aangegeven dat zij bij stemming tegen gestemd zouden hebben.

Amendementen

Tweede Kamer

[alleen de aangenomen amendementen zijn vermeld in deze lijst: dit zijn de enige amendementen die daadwerkelijk invloed hebben gehad op het wetsvoorstel]

- Artikel 6 tweede lid – 23 Scheltema-de Nie (D66): In de wettekst moet duidelijker tot uitdrukking komen dat de inlichtingentaak buitenland in beginsel bij de algemene inlichtingen en veiligheidsdienst berust. Alleen als er sprake is van militaire relevantie is er reden de militaire inlichtingen en veiligheidsdienst in te schakelen.
- Artikel 8 eerste lid – 62 Scheltema-de Nie (D66): Voor een adequate parlementaire controle is het gewenst dat de verslagen van de beide diensten op elkaar worden afgestemd. Dat bevordert niet alleen de onderlinge samenhang en vergelijkbaarheid van de verslagen, maar zal ook een beter inzicht geven in de wijze waarop door beide diensten uitvoering wordt gegeven aan de wet.
- Artikel 8 tweede lid – 30 Harrewijn (GroenLinks): Het amendement beoogt een volledig overzicht in het jaarverslag te verkrijgen, waarmee aan het vereiste zou kunnen worden voldaan. «Inzicht geven in» laat teveel ruimte voor een zeker selectie.
(CDA STEMDE TEGEN AMENDEMENT)

- Artikel 8 derde lid – 57 Rouvoet (ChristenUnie): Dit amendement stelt voor de term «het belang van de staat» te schrappen, omdat deze term in voorliggend wetsvoorstel verwarrend en onjuist is, gezien de betekenis die deze zelfde term in artikel 68 GW heeft. De term is bovendien niet nodig om duidelijk te maken dat bepaalde aan de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten gerelateerde gegevens niet op de gebruikelijke wijze aan de Staten-Generaal verstrekt worden, maar aan een speciaal daartoe aangewezen commissie.
- Artikel amendement Rouvoet 54 – 70 Van Oven en Scheltema-de Nie (PvdA/D66): Gezien het feit dat de kamers te allen tijde zelf bevoegd blijven al of niet commissies in te stellen verdient het de voorkeur in de wettekst niet naar zodanige (al of niet bestaande) commissies te verwijzen. (SP, GroenLinks, PvdA, D66 en CDA STEMDEN VOOR AMENDEMENT)
- Artikel 8 vierde lid – 54 Rouvoet (ChristenUnie): Dit amendement strekt ertoe in de wettekst tot uitdrukking te laten komen dat het aan de onderscheiden kamers der Staten – Generaal is om een voorziening te treffen voor het in voorkomende gevallen ontvangen van bepaalde informatie, de Inlichtingen– en Veiligheidsdiensten betreffende. Het is ongewenst om, zoals in de huidige tekst van het wetsvoorstel, bij wet een taak toe te bedelen aan een in een Reglement van Orde genoemde commissie, waarvan in dat Reglement van Orde geen taken worden benoemd. Bovendien is het juister om in de wettekst ruimte te laten voor eventuele instelling door de Eerste Kamer van een vergelijkbare commissie als de IVD-commissie van de Tweede Kamer. Het amendement voorziet in een en ander. (VVD STEMDE TEGEN AMENDEMENT)
- Artikel 26 zesde lid – 25 O.P.G. Vos (VVD): Het ongericht scannen van niet kabelgebonden telecommunicatie kan vergaande consequenties hebben. Een zorgvuldige controle op zowel de selectie van gegevens als de keuze van de aan de onderwerpen gerelateerde trefwoorden is noodzakelijk. Door middel van dit amendement ligt het zwaartepunt van de besluitvorming op dit terrein bij de betrokken minister.
- Artikel 37a (nieuw lid) – 69 Van Oven (PvdA): Artikel 37a biedt de mogelijkheid bij algemene maatregel van bestuur de kring van personen of instanties die in aanmerking komen voor verstrekking van door de diensten vergaarde gegevens.

- Omdat het daarbij mogelijk gaat om uiterst privacygevoelige gegevens is het belangrijk dat de Staten-Generaal expliciet op de hoog te wordt gesteld wie tot de kring gaat behoren aan wie in voorkomende gevallen gegevens zullen worden verstrekt. (SP, GroenLinks, PvdA, D66, CDA, ChristenUnie en SGP STEMDEN VOOR AMENDEMENT)
- Artikel 51 – 20 Van Oven (PvdA): De gronden voor afwijzing van een verzoek tot kennisneming zijn noodzakelijkerwijs ruim geformuleerd. Omdat het de dienst zelf is die in de praktijk beslist over de aanvraag tot kennisneming en zij zelf belang heeft bij de beslissing, is het belangrijk dat de commissie van toezicht inzicht verkrijgt in de afwijzingen van aanvragen en de reden waarom de aanvraag is afgewezen. Dit amendement beoogt de controletaak van de commissie van toezicht te versterken door expliciet te bepalen dat de dienst een beslissing van een afwijzing tot kennisneming gemotiveerd aan de commissie dient te melden. (SP, GroenLinks, PvdA, D66 en CDA STEMDEN VOOR AMENDEMENT)
 - Artikel 59 tweede lid – 71 Harrewijn (GroenLinks): Dit amendement beoogt duidelijk in de wet vast te leggen dat de Commissie van Toezicht te allen tijde de betrokken ministers gevraagd en ongevraagd kunnen informeren en adviseren en via de ministers ook de Kamer(s). Dit om te voorkomen dat er slechts een formalistische uitvoering van de controle-taak ontstaat. De wijze waarop de Kamer(s) geïnformeerd worden is ontleend aan de werkwijze bij artikel 75. Conform het amendement van van Oven/Scheltema is niet vastgelegd bij welke commissie(s) van de Kamer(s) dit dient te geschieden. (SP, GroenLinks, PvdA, D66 en CDA STEMDEN VOOR AMENDEMENT)
 - Artikel 60 tweede lid – 22 Van der Hoeven (CDA): Het amendement beoogt de voordracht van de Tweede Kamer bindend te laten zijn. (ChristenUnie en SGP STEMDEN TEGEN AMENDEMENT)
 - Artikel 60 tweede lid – 52 Rouvoet (ChristenUnie): Bij aanvaarding van dit amendement is de regering (net als in het wetsvoorstel) weliswaar gebonden aan de aanbeveling van drie personen, maar behoudt zij de vrijheid om af te wijken van de door de Kamer aangebrachte rangorde. Hierin komt de eigen verantwoordelijkheid van de regering tot uitdrukking. Het desgevraagd afleggen van verantwoording over de gemaakte keuze, waartoe de regering in de stukken zegt bereid te zijn, heeft alleen zin wanneer zij een andere keuze maakt dan de Tweede Kamer, niet wanneer zij

overeenkomstig de wettelijke procedure een keuze uit drie personen maakt.
(GroenLinks, PvdA, D66, ChristenUnie en SGP STEMDEN VOOR AMENDEMENT)

Eerste Kamer

Geen moties voorgesteld

Inwerkingtreding

Op 29 mei 2002 trad de wet in werking.

(Bron: '25877: Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten', *Eerste Kamer der Staten
Generaal* (http://www.eerstekamer.nl/wetsvoorstel/25877_wet_op_de_inlichtingen_en)
(geraadpleegd op 07-01-2015).)

PRIMAIRE BRONNEN

'A.B. (Ab) Harrewijn', *Parlement & Politiek*

(http://www.parlement.com/id/vg09lljz32zk/a_b_ab_harrewijn) (geraadpleegd 06-05-2015).

'Artikel 83a', *Eerste boek van het Wetboek van Strafrecht*,

(<http://wetten.overheid.nl/BWBR0001854/EersteBoek/TitelIX/Artikel83a/geldigheidsdatum%0908-01-2015>) (geraadpleegd 08-01-2015).

'Bewogen in beweging', *D66* (1998).

'Doel', *Raad van State* (<https://www.raadvanstate.nl/over-de-raad-van-state/doel.html>) (geraadpleegd 10-05-2015).

'Dr. J.C. (Jan) Terlouw', *Parlement & Politiek*

(http://www.parlement.com/id/vg09llfiweyi/j_c_jan_terlouw) (geraadpleegd 06-05-2015).

'Drs. B. (Bob) van Schijndel', *Parlement & Politiek*

(http://www.parlement.com/id/vg09llkoqvz0/b_bob_van_schijndel) (geraadpleegd 06-05-2015).

'Grondwet', *Overheid.nl* (http://wetten.overheid.nl/BWBR0001840/geldigheidsdatum_23-02-2015#Hoofdstuk5_2_Artikel94) (gebruikt op 17-04-2015).

'Handelingen Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten', *Eerste Kamer* (05-02-2002) 18-905 – 18-949.

'Handelingen Wet op de Inlichtingen- en Veiligheidsdiensten', *Tweede Kamer* (28-06-2001) 93-5838 – 93-5862.

'Hoofdstuk 1 Grondwet (volledige tekst)', *Parlement en Politiek*

(http://www.parlement.com/id/vhnnmt7jesyv/hoofdstuk_1_grondwet_volledige_tekst) (gebruikt 08-01-2015).

'Investeren in uw toekomst', *VVD* (1998).

'M.J.A. (Maria) van der Hoeven', *Parlement & Politiek*

(http://www.parlement.com/id/vg09llpdhzz/m_j_a_maria_van_der_hoeven) (geraadpleegd 06-05-2015).

- 'Mr. A. (André) Rouvoet', *Parlement & Politiek*
(http://www.parlement.com/id/vg09lllmylu1/a_andre_rouvoet) (geraadpleegd 06-05-2015).
- 'Mr. F.H.G. (Frank) de Grave', *Parlement & Politiek*
(http://www.parlement.com/id/vg09llnbt3zx/f_h_g_frank_de_grave) (geraadpleegd 06-05-2015).
- 'Mr. G. (Gerrit) Holdijk', *Parlement & Politiek*
(http://www.parlement.com/id/vg09llo0avww/g_gerrit_holdijk) (geraadpleegd 06-05-2015).
- 'Mr. G.J.W. (Gerritjan) van Oven', *Parlement & Politiek*
(http://www.parlement.com/id/vg09lllnmt9/g_j_w_gerritjan_van_oven)
(geraadpleegd 06-05-2015).
- 'Mr. J. (Jaap) Rensema', *Parlement & Politiek*
(http://www.parlement.com/id/vg09llq10azj/j_jaap_resema) (geraadpleegd 06-05-2015).
- 'Mr. O. (Olga) Scheltema-de Nie', *Parlement & Politiek*
(http://www.parlement.com/id/vg09llqm74do/o_olga_scheltema_de_nie)
(geraadpleegd 03-05-2015).
- 'Mr. O.P.G. (Otto) Vos', *Parlement & Politiek*
(http://www.parlement.com/id/vg09lllymhxy/o_p_g_otto_vos) (geraadpleegd 06-05-2015).
- 'Organisatie', *Het Clingendael Instituut voor Internationale Betrekkingen*
(<http://www.clingendael.nl/page/organisatie?lang=nl>) (geraadpleegd 10-05-2015).
- 'Prof.Mr. E.C.M. (Erik) Jurgens', *Parlement & Politiek*
(http://www.parlement.com/id/vg09llip7gvr/e_c_m_erik_jurgens) (geraadpleegd 06-05-2015).
- 'Prof.Mr. K.G. (Klaas) de Vries', *Parlement & Politiek*
(http://www.parlement.com/id/vg09llfn6dyn/k_g_klaas_de_vries) (geraadpleegd 06-05-2015).
- 'Prof.Mr.Dr. A.H.M. (Alfons) Dölle', *Parlement & Politiek*
(http://www.parlement.com/id/vg09llkibxvf/a_h_m_alfons_dolle) (geraadpleegd 06-05-2015).

'R.J.L. (Remi) Poppe', *Parlement & Politiek*

(http://www.parlement.com/id/vg09lllktlw/r_j_l_remi_poppe) (geraadpleegd 06-05-2015).

'Samenleven doe je niet alleen', *CDA* (1998).

'Tegengas!', *SP* (1998).

'Vaste grond', *GPV* (1998).

'Verantwoord kiezen rechtvaardig delen', *RPF* (1998).

'Verkiezingsprogramma 1998', *GroenLinks* (1998).

'Verkiezingsprogramma 1998', *PvdA* (1998).

'Verkiezingsprogramma 1998', *SGP* (1998).

Universele Verklaring van de Rechten van de Mens (New York 1998)

(<http://www.ohchr.org/EN/UDHR/Pages/Language.aspx?LangID=dut>) (geraadpleegd 26-01-2015).

Verslag der commissie bij besluit van 17 maart j.l. benoemd tot voordragt van een volledig ontwerp van grondwetsherziening (Den Haag 1848).

BIBLIOGRAFIE

Aerts, R., 'Civil society or democracy? A Dutch paradox', *BMGN* 125:2/3 (2010) 209-236.

Aerts, R., 'Emotie in de politiek. Over politieke stijlen in Nederland sinds 1848', in: Baalen, C.C. van, W. Breedveld, J.W.I. Brouwer, P.G.T.W. van Griensven, J.J.M. Ramakers, W.P. Secker (ed.) *Jaarboek Parlementaire Geschiedenis 2003: Emotie in de Politiek* (Nijmegen/Den Haag 2003) 12-22.

Aerts, R., Liagre Böhl, H. de, Rooy, P. de, Velde, H. te, *Land van kleine gebaren. Een politieke geschiedenis van Nederland 1780-1990* (Nijmegen/Amsterdam 1999).

Aradau, C., 'Forget Equality? Security and Liberty in the 'War on Terror'', *Alternatives: Global, Local, Political* 33-3 (2008) 293-314.

Bacardi, F., 'Barack Obama, Eva Longoria, Marlon Wayans and More Celebs React to Paris Hostage Standoff', *EOnline*(09-01-2015) (<http://uk.eonline.com/news/613011/barack-obama-eva-longoria-marlon-wayans-and-more-celebs-react-to-paris-hostage-standoff>) (geraadpleegd op 26-01-2015).

- Böhler, B, *Crisis in de rechtstaat. Spraakmakende zaken, verborgen processen* (Amsterdam 2004).
- Bourke, J., *Fear: a Cultural History* (Londen 2005).
- Bovens, M., Wille, A., 'Het onbehagen bij de burger (3) Politiek vertrouwen langs de meetlat', *Socialisme en Democratie* 65-10 (2008) 32-43.
- Broeksteeg, J.L.W., 'The role and function of the Dutch Eerste Kamer' in: Van der Schyff, G. (ed.), *Constitutionalism in the Netherlands and South Africa: A comparative study* (Nijmegen 2008) 87-102.
- Busse, D., *Historische Semantik* (Stuttgart 1987).
- Conze, E., *Die Suche nach Sicherheit. Eine Geschichte der Bundesrepublik Deutschland von 1949 bis in die Gegenwart* (München 2009).
- De Graaf, B., 'Waar zijn wij bang voor? Een religieus-theologische benadering van veiligheid', Rede ter gelegenheid van de opening van het academisch jaar Protestantse Theologische Universiteit 2014 – 2015 (29 augustus 2014).
- Einson, A., 'A Rights-Based Utopia?', *The Utopian* (26-06-2012) (<http://www.theutopian.org/post/16860310117/a-rights-based-utopia>) (geraadpleegd op 26-01-2015).
- Gabriëls, J., I. Huysman, T. van Kalmthout en R. Sluiter, *In vriendschap en vertrouwen. Cultuurhistorische essays over confidentialiteit* (Hilversum 2014).
- Garland, D., 'The limits of the sovereign state; strategies of crime control in contemporary society', *British Journal of Criminology* 36-4 (1996) 445-471.
- Gerth H.H. and C. Wright Mills (Translated and edited), *From Max Weber: Essays in Sociology* (New York 1946) 77-128.
- Graaf, B. de, 'De historisering van veiligheid', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125-3 (2012) 305-313.
- Graaff, B.G.J. de, Janse de Jonge, E.J., 'De wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten', *Nederlands Juristen Blad* 41 (1999) 1925-1931.
- Gunn, S., *History and Cultural Theory* (Harlow 2006).
- Habermas, J., *The Structural Transformation of the Public Sphere. An Inquiry into a Category of Bourgeois Society* (Cambridge 1991).
- Hayek, F.A., *The Constitution of Liberty. The Definitive Edition* (Chicago 2011).
- Hendriks, F., 'Contextualizing the Dutch drop in political trust: connecting underlying factors', *International Review of Administrative Sciences* 75 (2009) 473-491.

- Hijzen, C., 'Geheim gewroet in het duister? Percepties en maatregelen ten aanzien van veiligheidsdiensten in Nederland, 1918-1989', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 125-3 (2012) 333-349.
- Hoback, C., *Terms and Conditions May Apply* (2013).
- Kroft, D. van der, 'Vrijheid – verdedig je die met meer of minder privacy?', *Bits of Freedom* (<https://www.bof.nl/2015/01/09/vrijheid-verdedig-je-die-met-meer-of-minder-privacy/>) (benaderd op 10-01-2015).
- Kuitenbrouwer, M. en M. Leenders (ed.), *Geschiedenis van de mensenrechten. Bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering* (Hilversum 1996).
- Kuitenbrouwer, M., 'Nederland en de mensenrechten, 1795-1995', in: Kuitenbrouwer, M. En M. Leenders (ed.), *Geschiedenis van de mensenrechten. Bouwstenen voor een interdisciplinaire benadering* (Hilversum 1996) 156-201.
- Leenknecht, G.J., 'Constitutionalisation of the rechtsstaat principles in the Netherlands' in: Van der Schyff, G. (ed.), *Constitutionalism in the Netherlands and South Africa: A comparative study* (Nijmegen 2008) 9-23.
- Leeuw, L. de, '#IAmNotCharlie - #JeNeSuisPasCharlie', *A Second Glance* (08-01-2015) (<https://asecondglance.wordpress.com/2015/01/08/iamnotcharliejenesuispascharlie/>) (geraadpleegd op 26-01-2015).
- Leeuwen, K. van, *Uit het spoor van Thorbecke. Grondwetsherziening en statvernieuwing in naoorlogs Nederland (1945-1983)* (Amsterdam 2013).
- Lyons, M., *Napoleon Bonaparte and the Legacy of the French Revolution* (New York 1994).
- Mayer-Schonberger, V., Cukier, K., *Big Data: a Revolution That Will Transform How We Live, Work, and Think* (New York 2013).
- Meyer, D., 'EU response to free speech killings? More internet censorship', *Gigaom* (11-01-2015) (<https://gigaom.com/2015/01/11/eu-response-to-free-speech-killings-more-internet-censorship/>) (geraadpleegd op 26-01-2015).
- Norton, Q., 'I Don't Know if Je Suis Charlie: But in Paris, the lines between freedom, anger, and extremism are messier than we can admit', *Matter* (13-01-2015) (<https://medium.com/matter/i-dont-know-if-je-suis-charlie-c23149eb8f1c>) (geraadpleegd op 26-01-2015).

- Schneier, B., 'It's smart politics to exaggerate terrorist threats', *CNN* (<http://edition.cnn.com/2013/05/20/opinion/schneier-security-politics/index.html>) (geraadpleegd 03-05-2015).
- Schnitzler, H., 'Angstpolitiek en de burger als angsthaas', *Crimelink* 4:2 (2011) 24-28.
- Sottiaux, S., *Terrorism and the Limitation of Rights: the ECHR and the US Constitution* (Oxford/Portland 2008).
- Stearns, P.N., 'Fear and History', *Historiein* 8 (2008) 17-28.
- Steiner, H.J., Alston, P., Goodman, R., *International Human Rights in Context: Law, Politics, Morals text and materials* (Oxford 2008).
- Vedder, A., 'Niets meer te verbergen en toch bang. 9/11 en de privacy van de doorsnee burger', *Filosofie en Praktijk* 27-5 (2006) 47-61.
- Vedder, A., Wees, L. van der, Koops, B.J., Hert, P. de, *Van Privacyparadijs tot Controlestaat? Misdaad en terreurbestrijding in Nederland aan het begin van de 21^e eeuw* (Den Haag 2007).
- Vedder, A., Wees, L. van der, Koops, B.J., 'Big Brother's bevoegdheden zijn er – nu hij zelf nog', *Nederlands Juristenblad* 41-81 (2006) 2356-2360.
- Zoethout, C.M., 'The tension between controlling the state and steering society or constitutionalism versus democracy' in: Van der Schyff, G. (ed.), *Constitutionalism in the Netherlands and South Africa: A comparative study* (Nijmegen 2008) 195-206.